

ISSN 2413-6433

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 1 (36)

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Безлюдний О.І., доктор педагогічних наук, професор, ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;
Гетьман А.П., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (заступник Голови Редакційної ради);
Горбань А.В., Голова Вченої ради Державного університету інфраструктури і технологій, кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій (І заступник Голови Редакційної ради);
Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Карольчак Казимир, доктор наук, професор, ректор педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща);
Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, президент Асоціації українських правників, голова Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (головний редактор);
Онщенко Н.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, І віце-президент Асоціації українських правників;
Фоменко А.Є., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор;
Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права Національної академії правових наук України імені Володимира Корецького (Голова Редакційної ради)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників (*головний редактор*);
Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (*заступник головного редактора*).

Члени редколегії:

Бернгард Шлоер, доктор юридичних наук, професор ФРН-Україна; **Белов Д.М.**, доктор юридичних наук, професор; **Бобровник С.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Бондар О.Г.**, доктор юридичних наук, доцент; **Вереша Р.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Волошин Ю.О.**, доктор юридичних наук, професор; **Гжегож Кравець**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Дідич Т.О.**, доктор юридичних наук, доцент; **Єрмоленко В.М.**, доктор юридичних наук, професор; **Костицька І.О.**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Кушнір С.М.**, доктор юридичних наук, доцент; **Сидор В.Д.**, доктор юридичних наук, професор; **Стефанчук М.О.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Тильчик В.В.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Тусінський Пьотр**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Харитонова Т.Є.**, доктор юридичних наук, доцент; **Юшка Казіміра**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща).

Редакція англomовних текстів – С. Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 1 від 20 січня 2021 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

Журнал зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 20487-10287 ПР від 24.12.2013).

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12

© Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2021
© Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2021
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2021

ISSN 2413-6433

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW OF THE NAS OF UKRAINE
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE

SOCIOLOGY OF LAW

---

scientific and practical journal

Issue 1 (36)

Publishing House
"Helvetica"
2021

EDITORIAL COUNCIL:

Bezliudnyi O.I., Doctor of Pedagogy, Professor, Rector of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University;
Hetman A.P., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Vice Rector for Scientific Affairs of the Yaroslav Mudryi National Law University (Deputy Head of the Editorial Council);
Horban A.V., Head of the Academic Council of the State University of Infrastructure and Technologies, PhD in History, Associate Professor, First Vice Rector of the State University of Infrastructure and Technologies (I Deputy Head of the Editorial Council);
Hrytsenko I.S., Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv;
Karolchak Kazymyr, Dr. habil., Professor, Rector of Pedagogical University of Cracow (Poland);
Kostytsky V., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, President of Ukrainian Bar Association, Head of the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Editor-in-Chief);
Onishchenko N.M., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, I Vice President of Ukrainian Bar Association;
Fomenko A.Ie., PhD in Law, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs;
Sopilnyk L.I., Doctor of Law, Doctor of Engineering, Professor;
Shemshuchenko Yu.S., Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Director of Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Head of the Editorial Council)

EDITORIAL BOARD:

Nalyvaiko L.R., Doctor of Law, Professor, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice President of Ukrainian Bar Association (Editor-in-Chief);
Kostytsky V., Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor (Executive Editor);
Novytska N.B., Doctor of Law, Senior Scientific Associate (Deputy Editor-in-Chief).

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bernhard Schloer, Doctor of Law, Professor FRG-Ukraine; **Bielov D.M.**, Doctor of Law, Professor; **Bobrovnyk S.V.**, Doctor of Law, Professor; **Bondar O.H.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Veresha R.V.**, Doctor of Law, Professor; **Voloshyn Yu.O.**, Doctor of Law, Professor; **Grzegorz Krawiec**, Doctor of Law, Professor (Poland); **Didych T.O.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Yermolenko V.M.**, Doctor of Law, Professor; **Kostytska I.O.**, PhD in Law, Senior Research Fellow; **Kushnir S.M.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Sydor V.D.**, Doctor of Law, Professor; **Stefanchuk M.O.**, Candidate of Law, Associate Professor; **Tylchyk V.V.**, PhD in Law, Associate Professor; **Piotr Tusinski**, Doctor of Law, Professor (Poland); **Kharytonova T.Ie.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Juszka Kazimira**, Doctor of Law, Professor (Poland).

Proofreading of English manuscripts – S. Kostytska

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Minutes № 1 dated January 20, 2021).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of legal sciences (081 "Law").

The journal is registered by the Ministry of Justice of Ukraine (Certificate of state registration of the KV series № 20487-10287 PR dated 24.12.2013).

**Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise
01034, Kyiv, 4, Patorzhynskoho St., office 8, phone/fax 278-50-12**

ЗМІСТ

Тимошенко М.О. КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ ЯК ІЛЮСТРАЦІЯ СОЦІАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	7
Гуйван П.Д. СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЧАСУ ДЛЯ НАЛЕЖНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ.....	11
Гумін О.М., Бараняк В.М. ОСНОВНІ НАПРЯМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ.....	16
Костицький В.В., Єфанова Є.В. СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ.....	20
Кулянда М.І. ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПОРЯДОК АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛИ СУДУ ПРО ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ, ПОСТАНОВЛЕНОЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	25
Митрофанов І.І. СУЧАСНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОТВОРЕННЯ.....	29
Найдьон Я.П. ПОРНОГРАФІЧНІ ДІПФЕЙКИ ЯК СУЧАСНИЙ ПРОЯВ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ.....	34
Попова А.О. СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ЗЕМЛІ ТА ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗАБРУДНЕННЮ ЗЕМЕЛЬ.....	38
Пчелін В.Б. ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРИТЯГНЕННЯ ОСОБИ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ У СТАНІ АЛКОГОЛЬНОГО, НАРКОТИЧНОГО ЧИ ІНШОГО СП'ЯНІННЯ АБО ПІД ВПЛИВОМ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ, ЩО ЗНИЖУЮТЬ ЇХ УВАГУ ТА ШВИДКІСТЬ РЕАКЦІЇ.....	43
Шандра Р.С., Бедрій М.М. ПРАВОВА ОСВІЧЕНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ НЕЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	47

CONTENTS

Tymoshenko M.O. CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF INSTITUTIONAL PROVISION OF THE RIGHT TO HIGHER EDUCATION AS AN ILLUSTRATION OF THE SOCIALITY OF THE STATE.....	7
Huivan P.D. THE SOCIAL SIGNIFICANCE OF TIME FOR THE PROPER ORGANIZATION OF SOCIAL PROCESSES IN THE MODERN WORLD: FEATURES OF PERCEPTION.....	11
Humin O.M., Baraniak V.M. MAIN DIRECTIONS OF CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMES.....	16
Kostytskyi V.V., Yefanova Ye.V. SOCIOLOGICAL ASPECTS OF LEGAL BEHAVIOUR.....	20
Kulianda M.I. CONCERNING THE IMPROVEMENT OF THE LEGISLATION ON THE PROCEDURE FOR APPEALING AGAINST A COURT DECISION EXTENDING THE TERM OF DETENTION ISSUED DURING THE COURT PROCEEDINGS IN THE COURT OF FIRST INSTANCE.....	25
Mytrofanov I.I. MODERN CRIMINAL LEGISLATION.....	29
Naidon Ya.P. PORNOGRAPHIC DEEPFAKES AS A MODERN MANIFESTATION OF CYBERCRIME.....	34
Popova A.O. SOCIAL VALUE OF LAND AND PROBLEMS OF COUNTERACTING LAND POLLUTION.....	38
Pchelin V.B. FEATURES NORMATIVE LEGAL REGULATION OF MAKING THE LEGAL RESPONSIBILITY FOR DRIVING DRUNK, DRUGS OR OTHER INTOXICATION OR UNDER THE INFLUENCE OF DRUGS, WHICH REDUCES THEIR ATTENTION AND REACTION SPEED.....	43
Shandra R.S., Bedrii M.M. LEGAL ENLIGHTENMENT OF APPLICANTS FOR HIGHER NON-LEGAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE LEGAL STATE'S STANDING IN UKRAINE: SOCIOLOGICAL-LEGAL ASPECT.....	47

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-1.1>

Тимошенко М.О.,
кандидат юридичних наук,
проректор із юридичних питань та міжнародних зв'язків
Європейського університету
ORCID: 0000-0003-2584-5731

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ ЯК ІЛЮСТРАЦІЯ СОЦІАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF INSTITUTIONAL PROVISION OF THE RIGHT TO HIGHER EDUCATION AS AN ILLUSTRATION OF THE SOCIALITY OF THE STATE

Статтю присвячено аналізу організаційно-правової форми закладів вищої освіти Україні. Досліджено законодавче регулювання та теоретико-правові позиції, що стосуються особливостей правової природи та сутнісних ознак організаційно-правової форми закладів вищої освіти (далі – ЗВО). Обґрунтовано доцільність корегування законодавчої конструкції ЗВО як особливого виду установ на особливий вид закладів. Зазначається, що ЗВО слід зарахувати до особливого виду закладів, які створюють і функціонують відповідно до законодавства та статуту на основі державної, комунальної та приватної власності. Основним їх призначенням є провадження освітньої, наукової, науково-технічної, методичної та інноваційної діяльності відповідно до цілей і завдань та відповідно до обсягів компетенції ЗВО, визначених законодавством та статутом ЗВО. Констатується, що в Україні є велика кількість суб'єктів підприємницької діяльності різних сфер та галузей, зокрема в освіті одними з таких вважають ЗВО приватної форми власності, які забезпечують формування відповідного загального освітнього рівня населення держави. Автор вважає, що саме Конституція України конструює систему ЗВО як ключовий складник системи вищої освіти в Україні, вказуючи водночас на існування їх на різній формі власності, а не лише державній і комунальній. Оскільки держава об'єктивно зацікавлена в поєднанні з рівним характером доступу до вищої освіти, то таке уможлиблюється шляхом запровадження ефективної системи ЗВО, покликаних гарантувати здобуття вищої освіти. В аспекті існування соціальної держави інституційне та нормативно-правове забезпечення державою права на освіту є не тільки важливим інструментом поліпшення якості життя населення в цілому, але й відіграє важливу роль у досягненні цілей рівності й соціальної солідарності, створює фундамент для існування соціальної держави. Дотримуючись до думок учених, автор стверджує, що в такий спосіб інституційне забезпечення реалізації права на вищу освіту є своєрідним «маркером» соціальної природи держави, що особливо важливо в контексті необхідності виконання завдань щодо забезпечення орієнтування структури й змісту вищої освіти на потреби ринку праці та сучасні економічні проблеми.

Ключові слова: *заклад вищої освіти, доступність вищої освіти, гарантії права на вищу освіту, інституційна система вищої освіти, соціальність держави.*

The article is devoted to the analysis of the organizational and legal form of higher education institutions in Ukraine. Legislative regulation and theoretical and legal positions concerning the peculiarities of the legal nature and essential features of the organizational and legal form of higher education institutions (hereinafter – HEI) are studied. The expediency of adjusting the legislative structure of HEI as a special type of institutions to a special type of institutions is substantiated. It is noted that the free economic zone should be attributed to a special type of institutions that are created and operate in accordance with the law and the statute on the basis of state, communal and private property. Their main purpose is to conduct educational, scientific, scientific and technical, methodological and innovative activities in accordance with the goals and objectives and in accordance with the scope of competence of HEI, defined by the legislation and the statute of HEI. It is stated that in Ukraine a large number of business entities of various spheres and industries, in particular in education, are considered to be one of them of private ownership, which ensure the formation of the appropriate general educational level of the population. The author believes that the Constitution of Ukraine constructs the system of free economic education as a key component of the system of higher education in Ukraine, while pointing out their existence in various forms of ownership – not only state and municipal. As the state has an objective interest in combining access with equal access to higher education, this is made possible by the introduction of an effective system of HEI designed to guarantee higher education. In terms of the existence of the welfare state, institutional and regulatory support of the state's right to education is not only an important tool for improving the quality of life in general, but also plays an important role in achieving equality and social solidarity, creates a foundation for the welfare state. Joining the views of scholars, the author argues that in

this way the institutional provision of the right to higher education is a kind of “marker” of the social nature of the state, which is especially important in the context of the need to address the structure and content of higher education problems.

Key words: *institution of higher education, availability of higher education, guaranteed rights to higher education, institutional system of higher education, sociality of the state.*

Постановка проблеми. Забезпечення реалізації права на вищу освіту включає функціонування інституційного механізму, в складі якого, окрім органів державної влади, зокрема органів державного управління й контролю, наявна система закладів вищої освіти (далі – ЗВО), як створених на основі державної або комунальної власності, так і приватних закладів. Їх діяльність передбачає не тільки навчальну чи науково-дослідну роботу, але й господарську та підприємницьку. Функціонування суб'єкта підприємницької діяльності базується на веденні бізнесу, основною метою якого є отримання прибутку. В Україні є велика кількість суб'єктів підприємницької діяльності із різних сфер та галузей, зокрема в освіті одними з таких вважають ЗВО приватної форми власності, які мають право здійснювати освітню діяльність та посідають одне з чільних місць у системі навчальних закладів, оскільки забезпечують формування відповідного загального освітнього рівня населення держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу проблемам функціонування приватних навчальних закладів у ринкових умовах приділяли такі вітчизняні вчені: В. Андрущенко, Т. Боголіб, Ю. Вітренко, Ю. Гончаров, І. Грищенко, С. Захарін, І. Каленюк, М. Степко, І. Тарасенко, І. Шульгіна та інші. Проблеми формування приватної освіти в Україні розкрито і в працях зарубіжних авторів. Проте й досі залишається не зовсім задовільним рівень розвитку приватних ЗВО, зокрема не досить ґрунтовно вивчено його з точки зору суб'єкта підприємницької діяльності, основна мета якого, як і будь-якого підприємця, – максимізувати прибуток.

Формування цілей статті. Основним завданням статті є дослідження проблем функціонування ЗВО, зокрема приватних навчальних закладів як суб'єктів підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. При конструюванні наявних та проектуванні майбутніх тенденцій впливу правових регуляторів на сферу вищої освіти в Україні закономірно враховувати систему конституційного регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти, що історично склалася і має значну інерцію для подальшого розвитку. Конституційне право на вищу освіту, як і право на освіту загалом, зарховують до культурних або соціальних прав людини й громадянина [1–3].

Конституційне право на вищу освіту в Україні, як це випливає з аналізу норм Основного Закону держави, ґрунтується на принципах доступності, можливості безоплатного її здобуття, соціального захисту здобувача вищої освіти, принципі

свободи вищої освіти, принципі забезпечення якості вищої освіти, а також на низці гарантій [4]. Саме на основі аналізу цих принципів і їх утілення в життя можуть визначитися ступінь і межі державного втручання у сферу вищої освіти та діяльність ЗВО [5].

При цьому саме Конституція України конструює систему ЗВО як ключовий складник системи вищої освіти в Україні [6], водночас указуючи на існування їх на різній формі власності, а не лише державній і комунальній. Адже саме ЗВО є відповідальними за трансляцію знань, умінь, навичок від покоління до покоління, без чого суспільство не може підтримувати своє існування й розвиватися; ЗВО поставляють суспільству професіоналів певного рівня, без участі яких не може функціонувати національна економіка, культура, забезпечуватися порядок і безпека; у ЗВО готується еліта суспільства в політиці, економіці, науці, культурі; нарешті, ЗВО значно сприяють соціальній мобільності, адже одержання вищої освіти є передумовою підвищення соціального статусу, переміщення готових до виконання соціальних ролей індивідів з однієї соціальної верстви в іншу [6].

Звернемо увагу на існування системи ЗВО як гарантії реалізації права на вищу освіту. Конституційний Суд України визначив сутність поняття доступності освіти, вказавши, що нікому не може бути відмовлено в праві на освіту й держава має створити можливості для його реалізації. Роз'яснюючи сутність доступності вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, він указав на те, що вона полягає у створенні державою відповідних умов, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, зважаючи на свої здібності та інтереси у вільному виборі типу ЗВО, напряму підготовки й спеціальності, профілю навчання [7].

Окремо вкажемо на таку гарантію, як безоплатність вищої освіти. Тут також висловив свою правову позицію Конституційний Суд України, який дійшов висновку, що безоплатність рівнів освіти в державних і комунальних навчальних закладах, зазначених у положеннях частини третьої статті 53 Конституції України, слід розуміти як можливість здобуття освіти в цих закладах без оплати, тобто без унесення плати в будь-якій формі за освітні послуги, відповідно до державного стандарту; водночас забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності, тому не унеможливорює бюджетне фінансування галузі вищої освіти шляхом державного замовлення в приватних

ЗВО, що відповідало б принципу рівності ЗВО [8]. Зазначені правові позиції Конституційного Суду України, як і відповідні конституційні положення загалом, є так звані «ціннісним орієнтиром для правотворчості та правозастосування у сфері вищої освіти» [9].

На нашу думку, встановлення на конституційному рівні особливих переваг (доступності та безоплатності) при здобутті громадянами вищої освіти у державних та комунальних ЗВО вказує на публічно-правовий характер цієї форми освіти, тісний зв'язок реалізації відповідного суб'єктивного права громадян із реалізацією позитивних зобов'язань (самозобов'язань) держави в цій сфері суспільних відносин, а також на об'єктивну зацікавленість держави в розвитку системи вищої освіти, що пов'язано із забезпеченням як відповідного суб'єктивного права особистості, так і потреб та інтересів суспільства й самої держави.

Саме тому держава об'єктивно зацікавлена в поєднанні рівного характеру доступу до вищої освіти з доступністю. Рівний доступ до здобуття вищої освіти забезпечується шляхом удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб; забезпечення високої якості вищої освіти та професійної мобільності випускників ЗВО на ринку праці шляхом інтеграції ЗВО різних рівнів акредитації, наукових установ та підприємств, запровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання; створення умов для забезпечення навчання відповідно до потреб особистості та ринку праці [10].

На відміну від середньої освіти, яка через конституційні приписи є загальною й універсальною, тобто поширеною на всіх членів суспільства, вища освіта є елементом і предметом свідомого вибору особистості вже після здобуття середньої освіти. Наявність цензу середньої освіти для здобуття вищої освіти так само не може розцінюватися як елемент дискримінації, оскільки в основу самого освітнього процесу об'єктивно покладено наступність: здобуття освіти вищого рівня не є можливим без проходження нижчих освітніх «ступенів». Отож, якщо право на середню освіту є своєрідним правом-обов'язком (відповідно до частини другої статті 53 Конституції України, повна загальна середня освіта є обов'язковою [11]), то право на вищу освіту є суто правом, тобто суб'єктивною можливістю особистості в класичному його розумінні. Водночас людина має право розраховувати на позитивні дії держави в особі її компетентних органів щодо створення належних умов діяльності відповідної мережі ЗВО, які сприяють реалізації права на вищу освіту (позитивний аспект) [12].

Такий підхід до правового регулювання вищої освіти демонструє соціальний характер Української держави (стаття 1 Конституції України)

[11], головним завданням якої є забезпечення конституційного права на вищу освіту шляхом створення інституційних та організаційно-правових гарантій для розвитку системи вищої освіти.

Щодо існування соціальної держави, то забезпечення державою права на освіту є важливим інструментом поліпшення якості життя населення в цілому. Освіта є засобом поліпшення забезпечення поінформованості людини про свої права й обов'язки, що відіграє важливу роль у досягненні цілей рівності й соціальної солідарності.

Так, забезпечувальна діяльність держави у сфері гарантування реалізації особою права на вищу освіту зумовлює необхідність існування відповідного механізму державно-правового управління цієї системою суспільних відносин, на чому слушно наголошують В. Боняк [13], О. Кулінич [14] і К. Романенко [15]. У такий спосіб зміст права на вищу освіту є також своєрідним «маркером» соціальної природи держави в галузі освіти [16]. Особливо важливою є така діяльність держави в контексті необхідності вирішення завдань щодо забезпечення орієнтування структури й змісту вищої освіти на потреби ринку праці та сучасні економічні проблеми, вдосконалення системи моніторингу та оцінювання якості вищої освіти [6, с. 63–64].

Конкретизуючи діяльність держави у сфері вищої освіти та в забезпеченні права на вищу освіту, сучасні дослідники визначають такі основні напрями її діяльності в цій сфері: забезпечення рівного й справедливого доступу до якісної вищої освіти; приведення системи вищої освіти у відповідність до вимог Болонської декларації, впровадження європейських стандартів вищої освіти; створення нової моделі економічної діяльності ЗВО, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян та демократизації управління вищою освітою, зокрема шляхом формування системи громадського управління та контролю, автономізація ЗВО [6, с. 49].

Як впливає з проведеного вище аналізу, наукове обґрунтування функціонування інституційної системи сучасної вищої освіти є необхідним елементом загальнонаукового підходу до осмислення феномену вищої освіти та усвідомлення ролі й значення суб'єктивного чинника в системі вищої освіти. Такий чинник набуває нормативної визначеності, зокрема через суб'єктивне право людини на вищу освіту, що є складником ширшого за змістом права на освіту, та відповідну мережу ЗВО, спроможних забезпечити попит на вищу освіту. Таке право за сучасних умов має змішану (природно-позитивну) природу, поєднує приватно-правові та публічно-правові компоненти у своєму змісті, передбачає високий рівень суспільного та державного визнання, легітимацію на рівні позитивного законодавства, зокрема на конституційному рівні.

Висновки. Досліджуючи питання розвитку правового регулювання ЗВО як інституційної системи забезпечення права на вищу освіту, слід розглядати функціональне наповнення діяльності ЗВО як основної організаційної ланки, об'єктивно відповідальної за реалізацію суб'єктивного права на вищу освіту та всієї сукупності соціально важливих функцій вищої освіти в суспільстві.

У площині вдосконалення правового регулювання інституційного забезпечення права на вищу освіту в Україні мають розглядатися й вирішуватися проблеми й перспективи подальшої оптимізації галузевого законодавства, «модер-

нізації нормативно-правової бази вітчизняної вищої освіти» [17], забезпечення її безумовної відповідності конституційним нормам (ідеться, насамперед, про положення базового Закону України «Про вищу освіту») [18], розвиток системи вищої освіти й мережі ЗВО, що має ґрунтуватися на дотриманні органічного балансу приватних і публічних інтересів, а також на основі раціонального поєднання імперативного та диспозитивного методів регулювання відповідних суспільних відносин, що дає можливість говорити про наявність освітніх складників соціальної держави.

Список використаних джерел:

1. Кулініч О.О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. *Часопис Київського ун-ту права*. 2007. № 4. С. 88–92.
2. Мацькевич М.М. Право на освіту як конституційне культурне право: практика Європейського суду з прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 30–36.
3. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. ... докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2015. С. 122–129.
4. Русин М.О. Право на вищу освіту та його конституційне забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 236.
5. Барабанова С.В. Административно-правовое обеспечение конституционного права граждан на высшее профессиональное образование в Российской Федерации : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Специальность 12.00.14 – административное право, финансовое право, информационное право; Науч. конс. Д. Н. Бахрах. Москва, 2009. С. 23.
6. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право : дис. ... докт. юрид. наук; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. С. 100.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004 року № 5-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 11. Ст. 674.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004 року № 5-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 11. Ст. 674.
9. Тихомиров Ю.А. Курс административного права и процесса. Москва : Юринформцентр, 1998. С. 53.
10. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України: від 17.04.2002 р. № 347/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. Ст. 860.
11. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Бондаревский А.Е. Право человека на образование: сущность и принципы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. Москва, 2013. С. 11–12.
13. Боняк В.О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на освіту. *Науковий вісник Юридичної академії МВС України*. 2004. № 3. С. 202–213.
14. Кулініч О.О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. *Часопис Київського ун-ту права*. 2007. № 4. С. 88–92.
15. Романенко К.М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
16. Тодька Ю.Н., Тодька О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине : монография. Киев : Вид. дім «Ін Юре», 2004. С. 13.
17. Поступна О.В. Нормативно-правове забезпечення вищої освіти в Україні в контексті європейської інтеграції. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_57.
18. Петрецька Н.І. Конституційно-правовий статус окремих учасників навчально-виховного процесу в галузі вищої освіти України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. С. 14, 18.

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-1.2>

Гуйван П.Д.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України, професор
Полтавського інституту бізнесу
ORCID: 0000-0003-3058-4767

СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЧАСУ ДЛЯ НАЛЕЖНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ

THE SOCIAL SIGNIFICANCE OF TIME FOR THE PROPER ORGANIZATION OF SOCIAL PROCESSES IN THE MODERN WORLD: FEATURES OF PERCEPTION

Ця стаття присвячена науковому вивченню питання про рух суспільних явищ у просторі і часі. Наголошується, що темпоральні закономірності буття є найменш вивченими, при цьому виключно фізичне тлумачення часу є досить вузьким. З огляду на соціальний і культурний розвиток соціуму, нині доцільно присвятити увагу вивченню часу історичного, суспільного та індивідуального. Адже час, будучи об'єктом спостереження, сприйняття якого має істотний суб'єктивізм, потребує напрацювання єдиної методології вивчення, звісно, з урахуванням того, що він формує особистісне поле перебігу життя кожної людини. Для подолання відвертих складнощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномена, як час. У разі визначення моментів точного часу істотним є особистісне сприйняття кожним спостерігачем: кожен з них відзначає особистісні темпоральні прояви, відмічаючи час по-своєму. Належність часу конкретній особі передбачає можливість активної участі її у процесі його раціонального використання та розподілу. Результат цього зумовлений не востаннє особливостями психотипу тієї чи іншої особистості. У роботі увага приділена дослідженню окремих аспектів психологічного темпорального впливу, зокрема, шляхом загальної часової орієнтації, зосередженої на особистісному обґрунтуванні істинності в питанні: що є «сучасність» і як вона відмежовується від понять «минуле» та «майбутнє». Оцінено сутність ідеї включення минулого та майбутнього в контекст сучасності в межах запропонованого Куртом Левіном наукового підходу часової перспективи особистості. Вивчено особливості часового впливу на соціальну поведінку конкретної особистості, виходячи з концепції причинності. З'ясовано, що детермінованість поведінки суб'єкта серед ключових чинників, які визначають нинішній стан речей, полягає у причинній зумовленості результату не лише минулими подіями (детермінація наступних явищ попередніми, минулими), але й наступними (детермінація майбутнім).

Ключові слова: соціальний час, причинна концепція, минуле, сучасне, майбутнє.

This article is devoted to the scientific study of the movement of social phenomena in space and time. It is emphasized that the temporal laws of existence are the least studied, and only the physical interpretation of time is quite narrow. Given the social and cultural development of society, it is now appropriate to pay attention to the study of historical, social and individual time. After all, time, being the object of observation, the perception of which has a significant subjectivism, requires the development of a single methodology of study, of course, given that it forms the personal field of life of each person. To overcome the obvious difficulties that arise in understanding the above provisions, it is necessary to move away from standard material estimates of such a phenomenon as time. In determining the moments of exact time, the personal perception of each observer is essential: each of them notes personal temporal manifestations, noting time in his own way. Belonging to a particular person implies the possibility of his active participation in the process of its rational use and distribution. The result of this is due not least to the peculiarities of the psychotype of a person. The paper focuses on the study of certain aspects of psychological temporal influence, in particular, through a general temporal orientation, focused on the personal justification of truth in the question of what is "present" and how it differs from the concepts of "past" and "future". The essence of the idea of including the past and the future in the context of the present within the limits of the scientific approach of time perspective of the person offered by Kurt Levin is estimated. The peculiarities of temporal influence on the social behaviour of a particular individual are studied, based on the concept of causality. It was found that the determinism of the subject's behaviour among the key factors that determine the current state of affairs is the causal condition of the result not only past events (determination of subsequent phenomena by previous, past), but also subsequent (determination of future).

Key words: social time, causal concept, past, present, future.

Час у людському сприйнятті є тим явищем, яке характеризується особливою емоційністю усвідомлення як фактор, що зумовлює тимчасовість нашого перебування на землі, це той показник, який регламентує тривалість життя, а тому і періоди вчинення особою юридично значимих діянь, спрямованих на регламентацію будь-яких матеріальних правовідносин. З іншого боку, темпоральні закономірності буття є найменш вивченими. Навіть у царині філософської науки, яка є основою бачення сутності основних процесів у світовому просторі, поняття часу та його змісту і основних проявів не є ustalеними та визначеними. Більше того, постулюється, що сучасна людина, як і її стародавні предки, продовжує не мати вади над впливом часу. Він, як і окремі його властивості, становить для людства загадку не лише у сферах мікро- та мегасвітів, які доступні для прикладних наукових досліджень, але й на рівні нашого побутового досвіду [1, с. 3–4].

Досліджуючи сутність часу та його головні властивості, зазвичай першим із питань, що виникають, є таке: чи є час об'єктивним проявом реального матеріального світу або, навпаки, він перебуває в площині суб'єктивного сприйняття, тобто виступає як певне духовне явище. Адже сумніви в об'єктивності існування часу є досить обґрунтованими. Скажімо, в природі не може існувати такого явища, складові елементи якого вже припинили своє існування, або воно ще не почалося. Такий аналіз приводив ще Арістотеля до думки про ефемерність часового перебігу: час не існує, бо одна частина його вже була, її нині немає, інша буде, але її ще нема. З цих частин складається і безкінечний час, і проміжок його, що виділяється. Але те, що складається з неіснуючого, не може бути належним існуванню [2]. Філософські ідеї, які заперечували об'єктивність часу або його існування взагалі, були досить популярними упродовж тривалого розвитку наукової думки. Наприклад, І. Кант постулював, що час і простір – це форми нашої чутливості, нашого розуму, вроджена здатність людини приводити до ладу різні речі та події. А Р.Я. Штейман визначав час як загальну форму зміни станів матеріальних об'єктів, що полягає в тому, що кожний стан являє собою певну ланку процесу (або процесів), що здійснюється у системі і що знаходиться в певних кількісних відносинах до інших станів, становлячи ту чи іншу частину процесу [3, с. 18].

Науковцями, які переймаються питаннями сутнісної природи часу, давно помічено, що виключно фізичне тлумачення часу є досить вузьким. У реальності час – це дещо неспівставне, більш фундаментальне, ніж тривалість, момент чи інтервал, ніж все те, що може бути виражене положенням годинникових стрілок або становищем світил на небосхилі [4, с. 116]. Звертаючись до загальнолюдського процесу та з огляду на соціальний і культурний розвиток,

слід вести мову про існування часу історичного, суспільного та індивідуального. Дослідженням важливих аспектів пізнання психологічного впливу часу, з огляду на його значну соціальну функцію, займалися такі вчені, як: У. Джеймс, К. Левін, Є.І. Головаха А.А. Кроник, С.Л. Рубінштейн, В.П. Яковлев, Б.Г. Ананьєв, Д.Г. Елькін, Б.І. Цуканов та інші. Однак питання продовжує залишатися актуальним. Адже час, будучи об'єктом спостереження, сприйняття якого має істотний суб'єктивізм, потребує напрацювання єдиної методології вивчення, звісно з урахуванням того, що він формує особистісне поле перебігу життя кожної людини. Для подолання відвертих складнощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномена, як час. Так, сучасна наука поділяє час на концептуальний та перцептуальний. Останній виражає сукупність набутих знань та досвіду, які виявляються досить адекватним відтворенням уявлень про реальний час. Тоді як перцептуальний час розуміється як відображення реального часу в чутливому сприйнятті суб'єкта. Між цими іпостасями темпоральних проявів існує певний взаємозв'язок. Те, що сприймається в полі усвідомлення, – це лише «надводна частина айсберга», неприйнятну частину якого створюють приховані аспекти речей, що становить «плоть» суцього [5, с. 330, 352].

Керуючись ньютонівським поняттям астрономічного часу, яке є найбільш живим і прийнятним у різних галузях науки, починаючи від біофізики і закінчуючи юриспруденцією, кожній точці простору відповідає свій певний час, який у конкретний момент відрізняється від інших часових показників. Час можна виміряти у кожній точці простору, при цьому існують відмінності, пов'язані з поясним та локальним часом. Це загальні концептуальні положення, які успішно задіюються в різних сферах темпоральних вимірювань. Разом із тим уже досить давно вчені виявили, що свій час має у кожній точці простору, але у кожного елемента матеріальних явищ, що наповнюють простір, є також свій неповторний часовий перебіг. Важливим показником є те, що у разі визначення моментів точного часу істотним є особистісне сприйняття кожним спостерігачем: кожен з них відзначає особистісні темпоральні прояви, відмічаючи час по-своєму. Власне, про наявність індивідуального руху часу для живого організму свідчить поняття гомеостазу організму. Це означає, що час та швидкість функціональних процесів в організмі людини пов'язані між собою у такий спосіб, коли реальний час є конкретною характеристикою швидкості вказаних процесів.

Соціальний час як правове явище активно застосовується в науці поряд із фізичним, біологічним та психологічним часом [6, с. 117–118]. Вивчаючи соціальний час з позиції визначеності

форм та рівнів, у яких проявляється його реальний зміст, науковці за основу беруть таку тріаду: людський індивід, соціальне покоління та історія суспільства. Досліджуючи взаємні зв'язки в межах такого базису, виділяються відповідно час індивіда, час покоління і час історії [7, с. 102]. Людина в процесі своєї діяльності здатна досить точно встановлювати конкретні мікро- та макро-інтервали часу. Це відбувається шляхом задіяння рефлексу, що ґрунтується на усталених навичкових процесах, які ускладнені набутою часовою екстраполяцією. Така підсвідома здатність, моделюючись та співставляючись із можливістю людини усвідомлено оцінювати час, становить визначальний елемент інтелектуальної розвиненості конкретного індивідуума.

Психологічний час окремої людини, крім сконцентрованості на питаннях загальної часової орієнтації, також зосереджений на особистісному обґрунтуванні істинності в питанні: що є «сучасність» і як вона відмежується від понять «минуле» та «майбутнє». Річ у тім, що наше безпосереднє сприйняття саме по собі не є моментальним процесом, воно має певну тривалість, яка залежно від психофізичного стану особистості може істотно вирізнятись. При цьому вказана тривалість – так звана «дійсна сучасність» становить час, упродовж якого особа пізнає реальність і у такий спосіб чітко відділяє минуле від майбутнього. Цей невеликий проміжок (окремі дослідники визначають його тривалість від 0,7 до 12 сек.) є тим періодом, коли для особи відбувається «видима наочно сучасність», причому зміст поняття «нинішнє» постійно змінюється: явища в ньому переміщуються від «заднього» до «переднього» кінця, і кожне з них змінює свій часовий коефіцієнт, починаючи від рівня «ще не» або «не зовсім ще» і закінчуючи «вже» чи «тільки що» [8, с. 179]. Подібний психічний стан сучасного може істотно відрізнятись від істинного. В ньому сутнісний зв'язок між минулим, сучасним і майбуттєм проявляється через переживання людиною свого нинішнього стану, і цей процес неодмінно безпосередньо пов'язаний з її уявленнями про майбутнє і минуле, з конкретними бажаннями, очікуваннями та ретроспективними спогадами. Подібне включення минулого та майбутнього в контекст сучасності в науці Куртом Левіном названо часовою перспективою особистості [9, с. 63]. У межах цієї концепції за сучасних умов здійснюється вивчення тимчасових перспектив соціальних і індивідуальних систем, їх зіткнень і взаємотрансформацій.

Справді, час є не абсолютним, а відносним явищем, і тимчасові характеристики виражають не зовнішні для реальності прояви, а висловлюють внутрішні зв'язки подій. Тож аспекти тимчасової перспективи мають істотне значення у дослідженні широкого спектра підходів, зокрема, у царині оцінювання емоційного

ставлення до подій минулого і сьогодення, структури міжособистісних зв'язків, перспективи майбутнього як мотиваційної установки, що впливає на досягнення мети. На цій основі досягається сприйняття того, що поняття внутрішнього (власного) часу впливає з нестійкості руху динамічних систем загалом і з нестійкості процесів, що протікають у живих системах, зокрема. А зіткнення різних систем, що самоорганізуються, є перш за все зіткненням станів, які є відтворенням внутрішніх систем усвідомлення темпоральних проявів.

Взагалі сприйняття та глибоке усвідомлення людиною характеру реального буття навіть безвідносно до класифікації певних подій на рівні сучасне–минуле потребує, як встановлено науковцями, певного часу для свідомого реагування. Він потрібен для перцептуального реагування, зокрема, для реалізації здатності особистості на психологічне переживання події, що відбулася, на підсвідомому рівні та наступного періоду для діяння, рефлексії на свідомому рівні. Психологічний час конкретної особистості може бути предметом дослідження, виходячи з концепції причинності. Згідно з нею особистий психочас людини формується на основі переживання особистістю різноманітних зв'язків між основними подіями життя, які детермінували поведінку як самого суб'єкта, так і інших учасників у певних ситуаціях. Важливо при цьому розуміти, що зазначена детермінованість серед ключових чинників, які визначають нинішній стан речей, полягає у причинній зумовленості результату не лише минулими подіями (детермінація наступних явищ попередніми, минулими), але й наступними (детермінація майбутнім). Останній результат маємо, коли певні сучасні реалії були викликані бажаними цілями та очікуваними результатами життєдіяльності.

У межах вказаної причинної концепції проблема взаємозв'язку сучасності з минулим та майбутнім розглядається шляхом аналізу сукупності реалізованих відносин. Таким чином, формується система хронологічних подій у їхній послідовності, і це становить сукупність минулого у психологічному сприйнятті особистості. Водночас її особиста сучасність становить набір наявних зв'язків, які вже почалися, однак їхня реалізація ще сутнісно не завершена. Така група становить структуру нинішнього саме тому, що її елементи структурно пов'язують між собою події минулого із сучасністю, а з іншого боку, майбутні діяння з нинішнім станом речей. У цьому відношенні потенційні наступні зв'язки особи, здійснення яких може бути прогнозоване, але ще не почалося, становлять особистісне психологічне майбутнє конкретної людини [10, с. 202].

Належність часу конкретній особі передбачає можливість активної участі її у процесі його раціонального використання та розподілу. Такий розподіл може мати певну соціальну спрямованість,

яка проявлятиметься у врахуванні суспільних нормативів часу для раціональної його організації, але не виключено, що такий процес носитиме лише характер підлаштування заходів до окремих зовнішніх часових вимог. Подібні наслідки зумовлені не востаннє особливостями психотипу тієї чи іншої особистості. Так, спостереження показують, що час, який заповнений цікавими та різнобарвними враженнями, видається нам таким, що протікає надто швидко. Своєю чергою, коли особа ретроспективно пригадує ці події, вони здаються дуже тривалими. Натомість буття, що не наповнене яскравими вчинками, уявляється як довго триваючий процес, тоді як згадки про нього досить короткі [8, с. 180]. Також доведено, що умови професійної та творчої діяльності людини впливають на її темпоральну перцепцію. Зокрема, ускладнення характеру вчинків сприяє значній недооцінці часових інтервалів, і навпаки. Встановлена також залежність часової перцепції від емоційної сфери сприймаючого суб'єкта. Неоднакове сприйняття часу притаманне людям різного віку. Це проявляється, наприклад, у різному відношенні до таких темпоральних категорій, як минуле, майбутнє, вічність. Люди юного віку набагато більше спрямовані в майбутнє, а особи похилого віку суттєво орієнтуються на минуле, у їхніх діях проглядається ретроспективна спрямованість.

Особливість сприйняття часу окремим суб'єктом залежить від значної кількості факторів. До прикладу, суб'єкти, які більш схильні до прояву себе в межах соціальної динаміки, перебувають у тісних взаєминах з умовами, за яких використання часу має публічний та соціально бажаний характер. Такі особи адаптують свою діяльність до суспільних потреб у виробництві, вони дотримуються певних швидкісних режимів, необхідного часу для виконання покладених на них обов'язків. У середовищі особистих потреб вони меншою мірою регламентують час для їх задоволення. З іншого боку, особистості, які живуть переважно не у сфері суспільної діяльності, не пов'язані з необхідністю дотримуватися високого рівня виробництва праці та дотримуватися режиму своєчасності рішень. Такі люди більш статичні, а вільний час ними сприймається як важлива особистісна цінність. Отже, для визначеності справжніх критеріїв особистісної організації часу використовується темпоральне поняття «своєчасність», яке розуміється як спосіб уникнення суперечностей між особистим і соціальним часом. Таким шляхом досягається певний баланс між внутрішніми та зовнішніми чинниками темпоральної організації життя.

Слід відзначити багатогранність форм організації особистого часу. Належна організація діяльності людини разом з усвідомленням та переживанням є основними компонентами особистого темпорального впорядкування. Цей процес тісно пов'язаний з індивідуальною багатоманіт-

ністю способів планування персонального часу. Оптимальний тип прогнозованого використання часу вбачається в узгодженні короткотермінового планування з перспективною часовою визначеністю віддаленого майбутнього. З іншого боку, оптимальний тип організації мусить характеризуватися односпрямованістю, він передбачає взаємозв'язок між найближчим і віддаленим майбутнім, при цьому переважає орієнтація на одну головну вибрану структуру плану. Тоді як у неоптимальних типів темпоральної організації виявляється відсутність узгодження планування на певний актуальний період та на віддалене майбутнє, а також проявляється тенденція до встановлення певної залежності на невизначений період часу або без створення планів на конкретне майбутнє [11, с. 14].

Кожен момент у часі може бути визначений шляхом співвідношення його з матеріальним змістом, тобто з характеристикою того стану, в якому на поточний момент перебувають фізичні, біологічні, соціальні та інші процеси і явища, саме таким чином може бути здійснена індивідуалізація моментів часу [12, с. 59]. За великим рахунком на макрорівні соціальний час, з огляду на особливості його проявів, опосередковується колективними темпоральними уявленнями. Тоді як на макрорівні наукове забезпечення соціального часу здійснюється шляхом регулювання індивідуального сприйняття і освоєння часу. При цьому на особистісну перцепцію темпорального перебігу мають вплив численні зовнішні чинники, які відзначаються об'єктивними та суб'єктивними факторами. Скажімо, на біоритми функціональних процесів в організмі людини впливає геомагнітне поле, тому перебіг часу кожної особистості також пов'язаний зі станом такого поля. Загалом, соціальне впорядкування цього процесу охоплює декілька елементів, включаючи всебічне вивчення рівнів та глибини освоєння часу, розробку темпоральних стратегій, оцінку та визначення пріоритетності часових цінностей та спрямованості відповідних орієнтацій.

Важливим елементом вказаної стратегії є розвиток соціальної пам'яті як спосіб соціокультурного сприйняття часу. Це передбачає комплексну обробку, інтерпретацію аспектів минулого, нинішнього та майбутнього та відповідну спрямованість на їхню оцінку окремого індивіда, певних соціальних груп і суспільства загалом. Таким чином, соціальне усвідомлення ролі, значення та основні функції часу визначаються такими чинниками, як традиції та правила належної суспільної поведінки, культурними образами, звичаями. Це тісно переплітається з індивідуальними особливостями людини: ступенем її емоційності, порядком сприйняття часового плину, зацікавленістю та інтенсивністю діяльності. На зазначеній базі формується суспільно визначений образ часу, встановлюються нові темпоральні

установки вчинення певних дій, спілкування особистостей, їхнього мислення. Саме у такий спосіб можливе ефективне вирішення завдання створення сприйняття та освоєння часу на особистісному рівні. При цьому необхідний інструментарій для з'ясування внутрішніх змін об'єктів, специфіки їх взаємодії в динаміці отримуємо саме внаслідок ретельного вивчення характеру окремих елементів суспільно значимих проявів у їхньому часовому перебігові.

З викладеного можемо дійти певних **висновків**. Процес життєдіяльності кожної фізичної особи постійно моделюється зміною настроїв, емоцій та переживань. Інакше кажучи, в організмі відбуваються перманентні пульсації

напруги, коригування емоційних станів. Отже, ритмічність життя у кожної особистості досить індивідуальна, є певний притаманний лише їй діяльнісний темп існування. Сукупність таких ритмів становить складену величину, яку можна розглядати як характеристику життєдіяльності єдиного організму, створеного в процесі діяльності кожної людини. Такий узагальнюючий елемент становить не просто математичний показник сумування якостей усіх суб'єктів, а є показником більш високого рівня. Він проявляється у своїй цілісності як загальне суспільно значиме явище, наділене власною свідомістю, інтелектом та зрілістю, та формує особистий темп перебігу життя.

Список використаних джерел:

1. Сучкова Г.Г. Время как проблема гносеологии. Ростов-на-Дону : ИРУ, 1988. 208 с.
2. Аристотель. «Физика», гл. IV. URL: <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/physic.txt>.
3. Штейнман Р.Я. Пространство и время. Москва : Физматгиз, 1962. 240 с.
4. Трубников Н.И. Проблемы времени в свете философского мировоззрения. *Вопросы философии*. 1978. № 2. С. 111–121.
5. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое. Минск : Логинов, 2006. 400 с.
6. Каган М.С. Время как философская проблема. *Вопросы философии*. 1982. № 10. С. 117–124.
7. Яковлев В.П. Социальное время. Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1980. 160 с.
8. Джеймс У. Психология. Москва : «Педагогика». 1991. 368 с.
9. Зейгарник Б. В. Теория личности К. Левина. Москва : Изд-во МГУ. 1981. 118 с.
10. Головаха Е.И., Кроник А.А. Понятие психологического времени. Категории материалистической диалектики в психологии / Под ред. Л.И. Анциферовой. Москва : «Наука» 1988. С. 199–234.
11. Серенкова В.Ф. Типологические особенности планирования личностного времени : автореф. дис. канд. психол. наук. Москва. 1991. 21 с.
12. Аскин Я.Ф. Проблема времени, ее философское истолкование. Москва : Мысль, 1966. 199 с.

Гумін О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-8016-945X

Бараняк В.М.,
кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6161-7862

ОСНОВНІ НАПРЯМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

MAIN DIRECTIONS OF CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMES

Стаття присвячена аналізу теоретичних положень криміналістичної класифікації злочинів, проведене порівняльне дослідження елементів криміналістичної класифікації і криміналістичної характеристики злочинів. Наголошено на практичному застосуванні криміналістичної класифікації злочинів.

У класифікаційних дослідженнях злочинів криміналістична наука довгий час використовувала зазвичай лише кримінально-правову класифікацію таких явищ, регламентовану кримінальними кодексами. Ця тенденція характерна і для сучасного етапу розвитку криміналістики.

Криміналістична класифікація злочинів здійснюється залежно від наслідків злочинного діяння, за мотивами їх скоєння має не тільки кримінально-правове, а й криміналістичне значення. На цій основі виокремлено роди злочинів, що можуть бути конкретизовані і доповнені злочинами, що вчиняються з корисливих мотивів; для задоволення сексуальних спонукань; для полегшення скоєння інших злочинів; для приховування інших злочинів, уникнення відповідальності за їх скоєння; у зв'язку з перевищенням меж необхідної оборони; у зв'язку з реалізацією помилково сприйнятих особистих і суспільних інтересів; у зв'язку з бажанням досягти певних цілей з найменшими витратами і зусиллями.

Криміналістичні значимі ознаки обстановки скоєння злочину можуть бути використані як основа криміналістичної класифікації злочинів.

Самостійне наукове і практичне значення мають такі криміналістичні класифікації злочинів: за ступенем доступності для сприйняття його обставин і наслідків; за особливостями взаємодії з жертвою злочину; за структурною складністю; за локалізацією злочинних дій.

Криміналістичні класифікації злочинів істотно впливають на більшість системних досліджень злочинної діяльності в криміналістиці, розробку методичних рекомендацій щодо їх розслідування і попередження. На їх основі створюються нові методики розслідування злочинів і коригуються вже наявні. У зв'язку з реалізацією методичних рекомендацій на практиці криміналістична класифікація злочинів має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Ключові слова: криміналістична класифікація злочинів, криміналістична характеристика злочинів, елементи криміналістичної класифікації злочинів, елементи криміналістичної характеристики злочинів.

The article is devoted to the analysis of theoretical provisions of forensic classification of crimes, a comparative study of the elements of forensic classification and forensic characteristics of crimes. Emphasis is placed on the practical application of forensic classification of crimes.

In the classification of crimes, forensic science has long used, as a rule, only the criminal law classification of these phenomena, regulated by criminal codes. This trend is characteristic of the current stage of development of criminology.

Forensic classification of crimes is carried out depending on the consequences of a criminal act on the grounds of their commission has not only criminal law but also forensic significance. On this basis, the types of crimes that can be specified and supplemented by crimes committed for selfish motives; to satisfy sexual urges; to facilitate the commission of other crimes; to conceal other crimes, to avoid responsibility for their commission; in connection with exceeding the limits of necessary defence; in connection with the realization of erroneously perceived personal and public interests; due to the desire to achieve certain goals with the least cost and effort.

Forensic significant features of the situation of the crime can be used as a basis for forensic classification of crimes.

The following forensic classifications of crimes have independent scientific and practical value: on degree of availability for perception of its circumstances and consequences; according to the peculiarities of interaction with the victim of the crime; by structural complexity; by localization of criminal acts.

Forensic classifications of crimes significantly affect most systematic studies of criminal activity in forensics, the development of guidelines for their investigation and prevention. Based on them, new methods of crime investigation are created and existing ones are corrected. In connection with the implementation of methodological recommendations in practice, forensic classification of crimes has not only theoretical but also practical significance.

Key words: *forensic classification of crimes, forensic characterization of crimes, elements of forensic classification of crimes, elements of forensic characterization of crimes.*

У класифікаційних дослідженнях злочинів криміналістична наука довгий час використовувала, як правило, лише кримінально-правову класифікацію таких явищ, регламентовану кримінальними кодексами. Така тенденція характерна і для сучасного етапу розвитку криміналістики. Безсумнівно, така класифікація є обґрунтованою і придатна для вирішення низки криміналістичних завдань, але її застосування не завжди забезпечує в повному обсязі потреби криміналістичної теорії і слідчої практики, оскільки вона не може врахувати закономірностей, важливих у криміналістичному відношенні.

Водночас слід зауважити, що «чистої» криміналістичної класифікації злочинів не існує та існувати не може, позаяк саме поняття і явище «злочин» є не суто криміналістичним, а розроблене на основі кримінально-правового поняття, закріпленого кримінальним законодавством.

Криміналістична класифікація, як і інші класифікації злочинів, у своїй структурі використовує такі структурні частини цілої системи, як рід, вид і група.

Така класифікація передбачає одночасно і наявність у кожній з частин специфіки виду і групи злочинів, властивої тільки їм, і водночас знань, що відображають усю сукупність такого роду.

Протягом тривалого часу різні автори пропонували свої класифікації злочинів за різними ознаками: за способом скоєння злочину, способом приховування злочину; злочинним досвідом особи, яка вчинила злочин; місцем його скоєння [1]; особою злочинця, особою потерпілого [2], обстановкою скоєння злочину, включаючи в останню сферу злочинної поведінки типологічні та інші особливості особи злочинця, його злочинний досвід, вид і окремі ознаки потерпілих [3].

Р.С. Белкін запропонував криміналістичну класифікацію злочинів за елементами їх складу як кримінально-правового поняття [4]. Вважаємо, що запропонована Р.С. Белкіним класифікація є не досить повною. Так, класифікацію злочинів, пов'язаних із суб'єктами злочину, необхідно доповнити такими видами злочинів: злочини, що вчиняються особами психічно здоровими, з дефектами психіки (що не виключають осудності і виключають її); алкоголіками і неалкоголіками, наркоманами і особами, які такими не є. У класифікацію злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину, пропонуємо включити класифікацію

злочинів залежно від різновиду потерпілих від злочину, потерпілим за яким є фізична особа, юридична особа, держава.

Найбільш істотний внесок у криміналістичну класифікацію злочинів зробив В.А. Образцов. Як класифікаційні ознаки автор використовує ознаки: злочину (злочинця, мотиву і мети злочину, об'єкта, засобів, процесу і результатів злочину); обстановки скоєння злочину; діяльності, пов'язаної з виявленням та розслідуванням злочинів (суб'єкта розслідування, об'єкта розслідування, завдань розслідування, засобів розслідування, процесу розслідування, результатів розслідування) [5]. Можливість використання третьої групи ознак (ознаки діяльності з виявлення та розслідування злочинів) як підстав для криміналістичної класифікації злочинів викликає у багатьох авторів суттєві заперечення [6]. На нашу думку, остання група не має ніякого відношення до криміналістичної класифікації злочинів і повинна розглядатися в межах загальних положень методики розслідування злочинів. Що ж стосується другої групи підстав класифікації, то В.А. Образцов загалом обґрунтовано пропонує використовувати як критерії класифікації ознаки обстановки скоєння злочину, яка як зовнішнє середовище перебуває за межами злочину. Крім того, наявне і вузьке поняття обстановки скоєння злочину. У такому розумінні обстановка діяння повністю належить до злочинного посягання і є одним з криміналістичних елементів злочину. Тому класифікація злочинів залежно від ознак обстановки скоєння злочину (у вузькому сенсі) може належати до першої групи підстав для криміналістичної класифікації злочинів, запропонованої В.А. Образцовим.

Вважаємо, що однією з наукових основ криміналістичної класифікації злочинів є криміналістична характеристика злочинів (далі – КХЗ), а її елементи є підставами класифікації – ознаками, які можуть бути покладені в основу логічного поділу. Обов'язковими елементами КХЗ, на нашу думку, є предмет злочинного посягання, спосіб скоєння злочину, суб'єкт злочину, наслідки злочинного діяння [7]. Як факультативні елементи ми виділяємо особу потерпілого, обстановку скоєння злочину (що включає у себе місце і час скоєння злочину), мотиви і мету скоєння злочину (в умисних злочинах).

У літературі за предметом злочинного посягання виокремлюють злочини, що мають матеріальний предмет посягання (злочини, вчинені щодо людини (людей), її життя, майна), і злочини, предмет яких не є матеріалізований, наприклад порушення авторських прав.

Злочини, що мають матеріальний предмет посягання, можна поділити на злочини, предмет яких є життя, здоров'я людини, майно (державне, фізичних і юридичних осіб) тощо. Наведений поділ належить до кримінально-правової класифікації, але може бути розвинений стосовно криміналістичної класифікації злочинів. Такі види можуть підлягати подальшому поділу. Так, злочини, які посягають на здоров'я людей, можуть бути розділені на групи залежно:

1) від застосування щодо потерпілого насильства;

2) від характеру заподіяної їм шкоди (матеріальної, фізичної і моральної), її особливостей, статевої і вікової категорії потерпілих, їх кількості, відношення до злочинця тощо [8].

За способом скоєння злочину можна класифікувати на злочини, які реалізуються: 1) шляхом вчинення активних дій і 2) шляхом утримання від необхідних дій [9].

В.А. Образцов цілком обґрунтовано вважає, що доцільно під час класифікації злочинів виходити зі специфіки: 1) способів, що застосовуються злочинцем під час скоєння злочинів в умовах суспільно корисної професійної діяльності і поза цими умовами; 2) способів, що характерні для певних галузей господарства і видів діяльності, поведінки у побуті, для певних типів (груп) осіб (посадових осіб, рецидивістів тощо). Під час наступної класифікації можуть використовуватися зв'язок способів з певними видами знарядь та іншими засобами, ситуаціями їх застосування (скоєння злочинів відкрито і таємно; на вулиці, в транспорті, що рухається, тощо) і ознаки способів, властивих окремим видам і різновидам злочинів [10]. Зокрема, під час класифікації злочинів за засобами їх скоєння виділяються, по-перше, злочини, скоєні з використанням певних знарядь; по-друге, злочини, скоєні без використання будь-яких засобів.

Залежно від видів знарядь, що використовуються, класифікація може бути продовжена. Перша група включає в себе злочини, що скоєні: 1) за допомогою традиційних або високотехнологічних засобів (комп'ютерні злочини тощо); 2) безконтактним (неправомірною доступу до комп'ютерної інформації тощо) і контактним способами (шляхом використання механічного, біологічного, хімічного впливу). Суттєве значення для класифікації та розслідування злочинів має використання злочинцем як знаряддя злочину зброї, предметів, що застосовуються як зброя, та інших предметів, а також використання задалегідь підготовленого знаряддя злочину або випадкових предметів.

Злочини за суб'єктами їх скоєння класифікуються залежно: 1) від біологічних властивостей людини (віку, статі тощо); 2) від соціально зумовлених властивостей [11] (соціального, в тому числі і професійного оточення; наявності або відсутності фізичних недоліків, психічних аномалій тощо). Класифікація залежно від біологічних і соціально зумовлених властивостей людини має вагомий криміналістичний значення, позаяк вона характеризує специфіку тієї чи іншої злочинної діяльності, її слідів, діяльності з виявлення та розслідування злочинів, скоєних певними видами злочинців.

При цьому всередині кожного цього роду є можливий подальший розподіл. Наприклад, залежно від наявності або відсутності у особи злочинного досвіду виділяють злочини, скоєні вперше, і злочини, скоєні за наявності раніше скоєного злочину. Останній рід може бути поділений на такі види: допенітенціарні, пенітенціарні і постпенітенціарні злочини. Водночас кожній з цих підгруп властива своя специфіка. Так, для пенітенціарних злочинів, внаслідок замкненості виправної установи, обмежене місце скоєння злочинів, а також коло осіб, які їх вчинили. Наприклад, починаючи розслідування вбивства у виправній установі, слідчий уже знає місце скоєння злочину і місце знаходження кола підозрюваних осіб [12]. Своєю чергою зазначені види можуть бути класифіковані на групи. Так, наприклад, пенітенціарний злочин В.В. Ніколайченко класифікує залежно від терміну позбавлення волі, типу злочинної поведінки і місця вчинення злочинів [12].

Криміналістична класифікація злочинів здійснюється і залежно від наслідків злочинного діяння. Тут варто розглянути сліди, які є частиною таких наслідків. Для криміналістики особливу актуальність має класифікація злочинів залежно від співвідношення часу утворення слідів і часу виявлення їх під час розслідування. За таким критерієм можна розмежувати: 1) злочини, що розслідуються по гарячих слідах, коли між скоєнням злочину і часом його виявлення проходить невеликий проміжок часу (від декількох годин до трьох діб). Тут з'являється можливість ефективно використати доказову і тактичну інформацію, отриману під час огляду місця події, і своєчасно вживати заходів щодо розшуку злочинців; 2) злочини, розслідування яких починається після періоду часу від чотирьох діб і до року; 3) злочини минулих років.

Класифікація злочинів за мотивами їх скоєння має не тільки кримінально-правове, а й криміналістичне значення. Виокремлені на цій основі роди злочинів можуть бути конкретизовані і доповнені злочинами, що вчиняються: 1) з корисливих мотивів; 2) для задоволення сексуальних спонукань; 3) для полегшення скоєння інших злочинів; 4) для приховування інших злочинів, уникнення відповідальності за їх скоєння; 5) у зв'язку з перевищенням меж

необхідної оборони; 6) у зв'язку з реалізацією помилково сприйнятих особистих і суспільних інтересів; 7) у зв'язку з бажанням досягти певних цілей з найменшими витратами і зусиллями.

Криміналістичні значимі ознаки обстановки скоєння злочину можуть бути використані як основа криміналістичної класифікації злочинів. Видається найбільш правильним поділ елементів обстановки скоєння злочинів за природно-кліматичними умовами (умови низьких і підвищених температур, особливості природного ландшафту, умови різної пори року і частин доби тощо) і соціальними умовами. Обидві групи умов перебувають між собою у постійній взаємодії.

Самостійне наукове і практичне значення мають такі криміналістичні класифікації злочинів:

1) за ступенем доступності для сприйняття його обставин і наслідків – відкриті і таємні. Відкриті, своєю чергою, можуть бути очевидними і неочевидними. Таємні можна поділити на латентні і такі, що легко виявляються;

2) за видом впливу на об'єкт посягання – злочини, пов'язані з фізичним, біологічним, хімічним і психічним впливом;

3) за особливостями взаємодії з жертвою злочину: а) злочини, пов'язані із загрозою фізичної розправи над жертвою злочину; б) злочини, пов'язані із психічною дією на жертву (загрози, обман і зловживання довірою);

4) за структурною складністю – прості (одноетапні) і складні (багатоетапні);

5) за локалізацією злочинних дій: а) злочини, для яких характерна локалізація злочинних дій в одному місці; б) серійні злочини.

У статті висвітлено лише окремі перспективні напрями криміналістичної класифікації, які, на наш погляд, необхідно піддати подальшій розробці та детальному дослідженню.

Звісно, криміналістичні класифікації злочинів істотно впливають на більшість системних досліджень злочинної діяльності в криміналістиці, розробку методичних рекомендацій щодо їх розслідування і попередження. На їх основі створюються нові методики розслідування злочинів і коригуються вже наявні. У зв'язку з реалізацією методичних рекомендацій на практиці криміналістична класифікація злочинів має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Список використаних джерел:

1. Герасимов І.Ф. Деякі проблеми розкриття злочинів. Свердловск, 1975. С. 151–155.
2. Возгрин І.Л. Криміналістична методика розслідування злочинів. Криміналістика / Відп. ред. Н.П. Яблоков. Москва, 1995. С. 4–86.
3. Яблоков Н.П. Загальні положення криміналістичної методики розслідування злочинів. Криміналістика / Відп. ред. Н.П. Яблоков. Москва, 1995.
4. Белкін Р.С. Курс криміналістики. Москва, 1979. Т. 3. С. 193–200.
5. Образцов В.А. Криміналістична класифікація злочинів. Красноярськ, 1988. С. 80–127.
6. Головін О.Ю. Криміналістична систематика / За заг. ред. М.П. Яблокова. Москва, 2002. С. 142.
7. Лаврухін С.В. Поведінка злочинця як об'єкт криміналістичного моделювання. Саратов, 2006. С. 28.
8. Образцов В.А. Криміналістична класифікація злочинів. Красноярськ, 1988. С. 98.
9. Жорданія І.Ш. Поняття, класифікація та правове значення способів вчинення злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тбілісі, 1971. С. 9–11.
10. Образцов В.А. Криміналістична класифікація злочинів. Красноярськ, 1988. С. 89.
11. Лузгін І.М. Методологічні проблеми розслідування. Москва, 1973. С. 66.
12. Ніколайченко В.В. Пенітенціарні і постпенітенціарні злочини як об'єкт криміналістичного дослідження / Под ред. В.І. Комісарова. Саратов, 2005. С. 78.

Костицький В.В.,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
академік Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Єфанова Є.В.,
студентка II курсу магістратури
Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF LEGAL BEHAVIOUR

Стаття присвячена дослідженню соціологічних аспектів правової поведінки. У зв'язку з цим метою цієї роботи є дослідження питань, пов'язаних з визначенням соціологічних аспектів правової поведінки особистості.

У результаті дослідження була дана правова регламентація і виявлені проблеми правової поведінки особистості, дана загальна характеристика і ознаки правової поведінки, визначено поняття правової поведінки і виявлена соціальна природа правопорушень.

Дослідження вибраної теми здійснювалося за допомогою таких методів: діалектичного; аналізу і синтезу; структурно-функціонального; порівняльно-правового; узагальнення отриманих знань.

Правомірна поведінка є вольовою поведінкою суб'єкта права і повністю відповідає правовим нормам та законам. Вона не суперечить праву та гарантується державою. Із цього можна зробити висновок, що на меті кожної держави є формування у свідомості кожної людини окремо та суспільства загалом свідомої правомірної поведінки шляхом реалізації законів та правил, а також системи правового виховання та профілактичної правової роботи. Формування правомірної поведінки відбувається у межах цілеспрямованої діяльності, а також у межах природно-правової дійсності.

Проаналізовано поведінку правопорушників, зокрема, серійних убивць, їх соціальну характеристику та місце в житті суспільства. У статті описано особливості правової поведінки таких серійних убивць, як Джон Уейн Гейсі, Анатолій Сливко, Чарльз Шмідт, Джефрі Даммер, Анатолій Онопрієнко, Річард Рамірез, Річард Чейз.

Автори доходять висновку, що правова поведінка є юридично значущою та спричиняє юридичні наслідки. З позиції права поведінка людини може бути оцінена по-різному. Правомірна поведінка – поведінка особи, яка відповідає нормам права. Така поведінка заохочується державою, розглядається як моральна і правильна. Правомірна поведінка характеризується високим рівнем правової свідомості суб'єктів права. Особливістю правової свідомості тут є те, що людина стає більш організованою та відповідальною, тобто діє на благо себе та суспільства. Натомість, на відміну від правової поведінки, девіантна поведінка – поведінка, яка відхиляється від норми. Вона може бути негативною та позитивною. Негативними девіаціями є правопорушення.

У рамках дослідження були використані нормативна база, праці різних авторів, навчально-методична література, лекції та статті на таку тему.

Ключові слова: правова поведінка, ознаки правової поведінки, поняття, види правомірної поведінки, соціальна природа правопорушень, серійні убивці, триада Макдональда.

The article is devoted to the study of sociological aspects of legal behaviour. In this regard, the purpose of this work is to study issues related to the definition of sociological aspects of legal behaviour of the individual.

As a result of the study, legal regulation was given and problems of legal behaviour of the individual were identified, general characteristics and signs of legal behaviour were given, the concept of “legal behaviour” was given and the social nature of offenses was revealed.

The research of the chosen topic was carried out using the following methods: dialectical; analysis and synthesis; structural and functional; comparative and legal; generalization of the acquired knowledge.

Lawful behaviour is the volitional behaviour of the subject of law, and fully complies with legal norms and laws. It does not contradict the law and is guaranteed by the state. From this, we can conclude that the goal of each state is to form in the minds of each individual and society as a whole conscious lawful behaviour among its citizens by implementing laws and rules. The formation of lawful behaviour occurs within the framework of purposeful activity, as well as within the framework of natural and legal reality.

The behaviour of serial killers, their social characteristics and place in society are analyzed. The article is about the following serial killers: John Wayne Gacy, Anatoly Slyvko, Charles Schmidt, Jeffrey Dammer, Anatoly Onoprienko, Richard Ramirez, Richard Chase.

The author concludes that legal behaviour is legally significant and entails legal consequences. From the point of view of law, a person's behaviour can be evaluated in different ways. Lawful behaviour – the behaviour of a person who complies with the norms of law. Such behaviour is encouraged by the state, and from the side of law and morality is correct. Legitimate behaviour is characterized by a high level of consciousness. A high level of consciousness is characterized by the fact that a person becomes more organized and responsible, that is, acts for the benefit of himself and society. Deviant behaviour – behaviour that deviates from the norm. It can be negative or positive. Negative deviation is characterized by offenses.

Within the framework of this research, we used the regulatory framework, works of various authors, educational and methodical literature, lectures and articles on this topic.

Key words: *general characteristics and signs of legal behaviour, concept and types of lawful behaviour, social nature of offenses, serial killers, Macdonald triad.*

Багатозначність та неоднозначність терміна «поведінка» завжди привертала до свого аналізу психологів та соціологів. Вона залежить від характеру людини, сприйняття світу, потреб, які вважаються джерелом поведінки, інтересів, соціального впливу, і, звісно, від самої особистості.

Сучасна наука активно вивчає поведінку людей, їхні установки, ціннісні орієнтації, умови, через які формується поведінка. І тому поняття «поведінка» у суспільних науках позначилось на тлумаченні терміна і в правознавстві. Тому метою дослідження було вибрано аналіз правової поведінки.

Для початку визначимо, що являє собою термін «поведінка». Поведінка – це родовий термін, який охоплює різні реакції або живого організму, або групи організмів. Наука, що вивчає поведінку, називається біхевіоризмом. Це напрям у психології, що вивчає саме поведінку як предмет особистості.

Сучасна психологія виділяє дві основні концепції людини: поведінкову, або біхевіористську, та психодинамічну. Поведінкова концепція охоплює розуміння того, що особа є реактивним створінням, поведінка якої формується через вплив оточення. Психодинамічна концепція бачить формування особистості в людині через внутрішні чинники [1]. Тобто ці дві концепції і становлять особистість людини разом та доповнюють одна одну.

Поведінка людини уособлює у собі певні норми, які закладені у суспільстві. Тобто поведінку також встановлюють етичні норми, перейти які неприпустимо. Етичні цінності втілюються в поведінці особи та її ставленні до життя. М. Тімашев виділяв три найвищі цінності: Доброту, Красу та Істину. Також учений вважав, що навіть, якщо поведінка особи не відображає ці цінності, вона не буде вважати, що її дії викликані злом, брехнею та потворністю. Тобто людина завжди буде впевненою або буде переконувати інших, що її поведінка є правильною. М. Тімашев вважав, що ці цінності повинні бути виражені поняттям «зобов'язаний», що людина, яка не розуміє цього слова, не здатна до взаємодії із суспільством та соціально значимої пове-

дінки. Це означає, що поведінка людини, яка порушує норми та цінності, що закладені суспільством, не може бути визначена правильною.

Важливим є також висновок М. Тімашева про те, що етичні цінності втілюються в поведінці людини, завдяки чому етика стає соціальною силою. Це стає можливим, тому що:

1) відношення людини до цінностей є інтелектуальним та емоціональним;

2) етичні цінності соціальної групи є схожими [2].

Це говорить про те, що етична поведінка особи формується внутрішньо у соціальному середовищі та відповідає йому.

Основним фактором формування поведінкових характеристик особистості є право. Право регулює суспільні відносини, тому правову поведінку можна визначити як соціальну та свідому поведінку особи, яка врегульована нормами права. Через правову поведінку реалізуються права і свободи громадян. Правова поведінка служить формою вияву свободи особи, найважливішою формою існування будь-якої професійної діяльності, здійснюваної в державі.

У нормах права не моделюється правова поведінка, а лише правові вчинки, які складаються з елементів: суб'єкта, суб'єктивної сторони, об'єкта та об'єктивної сторони. Суб'єктом правового вчинку є фізична або юридична особа, орган державної влади, громадське об'єднання, котрі є дієздатними та деліктоздатними, тобто вони мають бути здатними здійснювати свої права та обов'язки і нести юридичну відповідальність.

Суб'єктами правового вчинку є правоздатні особи, за якими визначається здатність усвідомлювати і керувати своїми діями. Суб'єктивна сторона правового вчинку відображає внутрішнє ставлення суб'єкта до свого діяння та наслідків діяння. Інакше кажучи, суб'єктивна сторона є тією частиною правосвідомості суб'єкта, що безпосередньо пов'язана з фізичною формою діяння і складається з цілей і мотивів.

Об'єкт правового вчинку – явище навколишнього середовища, на яке спрямовані дії або діяння. Об'єктом правового вчинку є суспільні відносини та суспільні цінності. Об'єктивну

сторону становлять складники, що характеризують форму зовнішнього виразу: діяння (дію або бездіяльність), суспільно значущі наслідки, які можуть бути корисними або шкідливими, а також визначати причинний зв'язок між діянням та його наслідком.

Отже, право регулює суспільно значущу поведінку як таку, що закріплена в праві, стає юридично значущою та викликає ті чи інші правові наслідки, тому охороняється і забезпечується правовими цінностями та гарантіями. Характер правової поведінки визначає юридичний факт: правомірна поведінка викликає виникнення регулятивних правовідносин, неправомірною – охоронних. Тому до властивостей правової поведінки можна віднести таке:

1) результатом правової поведінки є значення як соціально корисне, так і соціально шкідливе, що позначається на стані суспільних відносин у ході соціального розвитку;

2) правова поведінка має зовні виражений характер у вигляді дії або бездіяльності. Дія безпосередньо впливає на відносини між суб'єктами. Бездіяльність, як правило, є вербальною (словесною), складається із різних висловлень, суджень і оцінок, які виражають внутрішній стан суб'єкта;

3) правова поведінка має вольовий характер, припускає усвідомлення обставин та дій, а також можливість здійснювати волю: спрямовувати свою поведінку та можливість користуватися своїми діями;

4) регулюється правовими нормами, що містяться в текстах правових актів, які або прямо описують умови і ознаки правових вчинків, або передбачають будь-які заходи моделювання правової поведінки. Це відрізняє правову поведінку від інших типів соціальної поведінки;

5) правова поведінка має властивість спричиняти юридичні наслідки, тому що вона пов'язана з реалізацією суб'єктом своїх інтересів, а також реакцією держави на правову поведінку [3].

В юридичній науці правова поведінка ділиться на правомірну, зловживання правом та девіантну поведінку.

Правомірною поведінкою закріплена в правових нормах і охороняється державою. Тому людина свідомо захищає норми права, не порушує їх, поважає. Правомірною поведінкою суб'єкта права і повністю відповідає правовим нормам та законам. Вона не суперечить праву та гарантується державою. Із цього можна зробити висновок, що на меті кожної держави є наміри сформулювати у свідомості кожної людини окремо та суспільства загалом ціннісні установки та мотивації для свідомої правомірної поведінки своїх громадян шляхом реалізації законів та правил. Формування правомірної поведінки відбувається у межах цілеспрямованої діяльності, а також у межах природно-правової дійсності.

Правомірною поведінкою проявляється як цілеспрямований засіб соціалізації особи через її самоствердження у сукупності суспільних відносин. Без усвідомлення людиною своїх вчинків з точки зору корисності своїх дій особі важко дотримуватися норм права. Тобто для того щоб зрозуміти корисність своїх дій щодо правомірної поведінки, людині треба розуміти норми, закладені у суспільстві. Процесом усвідомлення поведінки є вибірковість. Це означає, що особа сама вибирає варіанти своєї поведінки через свободи та обмеження. Це дає змогу класифікувати правомірною поведінкою в характері та мотиві.

Правомірною або неправомірною поведінкою визначає держава, саме вона узгоджує що є добром, а що є злом через систему права. Також визначенням правомірною або девіантною поведінкою служать вчинки та дії осіб, які творять правовідносини. Критерієм визначення ступеня правомірності слугує ступінь відповідності реальних дій і вчинків людей, закладених у нормах позитивного й природного права, поведінковим моделям.

Важливо відмежовувати правомірною поведінкою від конформістської поведінки. Конформістська поведінка – це вид пасивної та пристосувальної діяльності, де поведінкою особи не відрізняється від поведінки інших людей. Вона підпорядковується суспільним стандартам, але піддається тиску. Конформісти – особи, які не сформувалися як особистості, у них немає власних думок, вони лише живуть за нормами інших, а не за своїми.

Також можна виділити за поведінковими характеристиками конформістів. На відміну від конформістів, конформісти – це люди, які мають яскраво виражену індивідуальність. Їхня поведінкою не сприймається більшою частиною суспільства, конформісти, в основному, завжди були окремою субкультурою. Наприклад, бітники, хіпі та панки. Їх не сприймало суспільство, вважало їх неправильними. Тепер можна спостерігати, що конформістська філософія часто впливала на світ, не завжди конформістом є той, хто порушує закон. Це швидше людина, яка виділяється на фоні інших, а тому й не сприймається іншими людьми.

Окремо скажемо про такий вид правової поведінки, як зловживання правом. Щоб зрозуміти, що таке зловживання правом з точки зору правових наслідків, потрібно проаналізувати різницю між зловживанням правом та правопорушенням. Зловживання правом та правопорушення є протиправною поведінкою, але тягнуть за собою різні наслідки. Правопорушення тягне за собою кримінальну відповідальність, а зловживання правом – цивільну відповідальність. Вона виражається як умова у визнанні особою права на те, що вона намагалась здобути внаслідок своєї мети. Можна назвати два види зловживання правом:

1) таке, що не виражається явною проти-правністю;

2) таке, що характеризується явною проти-правністю.

Звернемо увагу на частину 5 ст. 12 ЦК України: якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом. Окремо прокоментуємо частину IV ст. 13 ЦК України: особа повинна додержуватися моральних засад суспільства, здійснювати свої права у межах цивільно-правових актів або договорів. Наведене означає, що не допускаються дії особи, яка порушує права інших осіб та будь-яке зловживання правом. Звідси виходить: хоч зловживання правом є протиправною поведінкою, вона не завдає фізичної шкоди іншим особам, а відтворюється тільки з метою порушити право та завдати збитків іншій особі, державі та суспільству. Виділяють такі ознаки зловживання правом:

1) наявність в особи суб'єктивного права. Тобто порушити можна суб'єктивне, а не об'єктивне право;

2) діяльність особи спрямована на реалізацію суб'єктивного права; має у собі видимість правомірної поведінки та відсутність порушення юридичних заборон або невиконання обов'язків;

3) використання недозволених способів та засобів здійснення права;

4) зловживання правом передбачає, що особа переслідує усвідомлений інтерес здійсненню порушення права іншій особі;

5) у разі зловживання правом відбувається заподіяння шкоди або створення реальної загрози її заподіяння іншим суб'єктам. При цьому зловживання може здійснюватися як з наміром заподіяти шкоду іншій особі, так і з іншими цілями (збагачення, одержання пільг, необґрунтованих переваг, затягування розгляду справи у суді, ухилення від виконання своїх обов'язків тощо), досягнення яких заподіює шкоду іншим суб'єктам;

6) зловживання правом тягне за собою настання юридичних наслідків та відповідальності.

На завершення можна підбити підсумки розуміння девіації як правової поведінки. Термін «девіація» походить від латинського "deviation", що означає відхилення. Девіацію визначають як відхилення від норми, тобто все те, що відхиляється від стандарту.

Це поняття у соціології розглядається у широкому і вузькому сенсах. У широкому сенсі девіантною поведінкою можна назвати будь-яку дію, яка не відповідає соціальним нормам і соціальним стереотипам суспільства. У вузькому сенсі під девіантною поведінкою розуміють будь-які негативні і несхвальні відхилення від соціальних норм.

Девіантність – дуже складне і неоднозначне поняття. Поняття та розуміння неправильного змінювалися протягом усього розвитку суспільства. Раніше «хорошою» формою боротьби з «неправильністю» та незалежністю думок вважалась інквізиція. Нормою вважалось покарання у формі катування. Зараз суспільство визнає таку поведінку неправильною, і такі дії є протизаконними, бо вони порушують права людей. Рабство, расизм та сегрегація були нормою ще у ХХ столітті, але зараз світ бореться з цим та розуміє, що всі люди незалежно від кольору шкіри є рівними. Суффражистки та феміністки проклали великий шлях до рівноправ'я, де права жінки є такими, як і чоловіків. Тобто девіантність є відхиленням від великої соціальної групи, але поняття про неправильне може змінитися з часом.

Тому для цілей нашого дослідження важливо виділити негативні типи девіантної поведінки:

1) існування без певного місця проживання, жебрацтво на вулицях, безпритульність, якщо йдеться про неповнолітніх дітей і підлітків;

2) жорстоке ставлення до тварин і людей, яке знаходиться в нормах права, але викликає занепокоєння і страх оточуючих;

3) пристрасть до шкідливих звичок – алкоголю, наркотиків. Сюди ж можна віднести пристрасть до комп'ютерних і азартних ігор, проституцію, крадіжки та інші дії, за які передбачена відповідальність з різним ступенем тяжкості згідно із законодавством [4].

Спектр причин, через які проявляється девіантна поведінка, дуже великий, це може бути відсутність уваги та піклування з боку батьків, страхи, комплекси та агресія, психічні хвороби, які діють негативно на поведінку особи. Аналізуючи особистість правопорушника, а тим більше злочинця, можна навести думки американського психотерапевта Ролло Мея, який зазначав: «Послушна, досить слухняна людина, яка завжди здається доброю, може викинути агресію в одному великому вибухові». Таку поведінку можна спостерігати на прикладі багатьох серійних убивць.

Термін «серійний убивця» ввів у науковий обіг у 1970-і спецагент, головний психолог ФБР Роберт Ресслер (1937–2013). Його називали американським Шерлоком Голмсом і вважали одним із найкращих у світі спеціалістів з психології сексуальних маніяків. Він упіймав кількох серійників, використовуючи метод психологічного портретування. У своїй книзі «Всім, хто бореться з монстрами» Р. Ресслер стверджував: «У всіх серійних убивць схожа історія дитинства: мати їх не любить, батько жорстокий або його взагалі немає. Здебільшого саме тому їм ніколи так і не вдається відрізнити правильне від неправильного».

Нині для науково-теоретичного обґрунтування особливостей правової поведінки правопорушників створена так звана тріада Макдональда, яка формулює набір з трьох поведінкових

характеристик, які допомагають визначити соціопата та майбутнього злочинця. Це зоосадизм, піроманія та енурез. Подальші дослідження, що проведені психіатрами Даніелем Хелманом та Натаном Блекманом, а потім агентами ФБР Джоном Е. Дугласом та Робертом К. Ресслером разом з доктором Енн Берджес, доводили зв'язок жорстокості до тварин та схильності до підпалів, проявленої у дитинстві, зі схильністю до здійснення серійних злочинів у дорослому віці.

Більшість серійних убивць не відрізнялися помітними девіаціями, вели себе досить скрито. Такі серійні вбивці є організованими, у них високий рівень інтелекту, вони є соціалізованими та мають гарну репутацію. Наприклад, Джон Уейн Гейсі займався благодійністю, був членом демократичної партії у м. Чикаго та викликав повагу оточуючих. Анатолій Сливко мав державні нагороди, цікавився політикою та працював з дітьми. Чарльз Шмідт, який отримав прізвисько Щуролов з Тусона, був популярним серед підлітків, і вони, знаючи, що Чарльз вбивця, мовчали про це не через страх, а тому що хлопець був кумиром для них. Джеффері Даммер виявився спокійним та ввічливим.

Необхідно зазначити, що є і інший вид серійних убивць, для яких характерна виражена

деструктивна поведінка. Таких серійних убивць називають дезорганізованими. Вони не соціалізовані та не вміють жити у суспільстві, мають низький рівень інтелекту (на відмінну від організованих серійних убивць), не мають чіткого профілю. До таких серійних убивць належать Анатолій Онопрієнко та Річард Рамірез, у котрих серії вбивств були схожими, Річард Чейз, який вважав себе вампіром, убивав людей та пив їхню кров. Можемо відзначити, що, незважаючи на можливість певного узагальнення, правова поведінка правопорушників, а тим більше убивць, має не тільки певні спільні риси, але вирізняється особливостями для кожної постаті злочинця, індивідуалізується.

Отже, правова поведінка є юридично значущою та спричиняє юридичні наслідки. З позиції права поведінка людини може бути оцінена по-різному. Правомірна поведінка – поведінка особи, яка відповідає нормам права. Така поведінка заохочується державою та з боку права і моралі є правильною. Правомірна поведінка характеризується великим рівнем свідомості. Високий рівень свідомості характеризується тим, що людина стає більш організованою та відповідальною, тобто діє на благо себе та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Мережко А. Психологическая теория права и современность. Одесса : Фенікс, 2017. 194 с.
2. Мережко А. Соціологія права М.С. Тимашева : монографія. Одеса : Фенікс. 240 с.
3. URL: https://nurse.net.ua/documentu/vuhovna.robota/7_Ponyattya_oznaku_i_vudu_pp.pdf.
4. URL: <https://ukr.media/psihologiya/379091/>.

Кулянда М.І.,

суддя

Чернівецького апеляційного суду

ORCID: 0000-0001-5624-5726

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПОРЯДОК АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛИ СУДУ ПРО ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ, ПОСТАНОВЛЕНОЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

CONCERNING THE IMPROVEMENT OF THE LEGISLATION ON THE PROCEDURE FOR APPEALING AGAINST A COURT DECISION EXTENDING THE TERM OF DETENTION ISSUED DURING THE COURT PROCEEDINGS IN THE COURT OF FIRST INSTANCE

У статті розглянуто проблеми вдосконалення апеляційного провадження у контексті його значення для здійснення судового контролю, здійснюваного на етапі досудового розслідування у зв'язку з ухвалою слідчого судді про продовження строку тримання під вартою, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Йдеться про гарантоване особі у пункті 8 частини другої статті 129 Конституції України право на перегляд її справи загалом судом апеляційної інстанції, можливість апеляційного оскарження будь-якого рішення, що його ухвалює суд під час розгляду справи, але не вирішує її по суті. Основною формою реалізації контрольної функції органів судової влади є перегляд судових рішень судами контролюючих інстанцій, у зв'язку із чим досліджується питання оскарження рішень, ухвалених у суді першої інстанції.

Адже апеляційне провадження поєднує у собі як судово-контрольну діяльність, так і діяльність, пов'язану із розглядом і вирішенням кримінального провадження по суті.

Значення інституту оскарження рішень суду першої інстанції, будучи гарантією захисту прав і свобод людини і громадянина, дозволяє швидко та ефективно відновити порушене становище особи, яка звертається зі скаргою, виправити судові помилки, забезпечити відповідність правозастосовної практики європейським стандартам у галузі прав людини. З огляду на сказане, зроблено висновок про те, що інститут оскарження виступає не тільки важливим інструментом захисту особистих прав учасників кримінального провадження, дотримання публічних, державних та приватних інтересів, а й гарантією ефективної роботи всієї системи кримінального судочинства. У цьому контексті багатьма вченими слушно звертається увага на нетотожність правової природи судових рішень, якими завершується розгляд судової справи по суті, та так званих проміжних судових рішень, які мають місце або на етапі розгляду справи судом першої інстанції. Проаналізовано відповідні законопроектні напрацювання в цьому напрямі, наголошено на необхідності їх якнайшвидшого прийняття та втілення у правозастосовну практику.

Ключові слова: апеляційне провадження, суд апеляційної інстанції, ухвали слідчого судді, оскарження ухвал про продовження строку тримання під вартою, Конституційний Суд України, правові позиції, судовий контроль, ухвали слідчого судді, оскарження дій і рішень судді-слідчого, оскарження рішення суду першої інстанції.

The article considers the problems of improving the appellate proceedings in the context of its importance for the judicial control carried out at the stage of pre-trial investigation in connection with the decision of the investigating judge to extend the detention period, which can be appealed.

We are talking about the guaranteed person in paragraph 8 of the second part of Article 129 of the Constitution of Ukraine the right to review his case in general by the appellate court, the possibility of appealing any decision made by the court during the case, but does not decide it on the merits. The main form of implementation of the control function of the judiciary is the review of court decisions by the courts of supervisory instances, in connection with which the issue of appealing against decisions made in the court of first instance is investigated.

After all, appellate proceedings combine both judicial control activities and activities related to the consideration and resolution of criminal proceedings on the merits.

The importance of the institution of appealing the decisions of the court of first instance, as a guarantee of protection of human and civil rights and freedoms, allows you to quickly and effectively restore the situation of the complainant, correct miscarriages, ensure compliance with European human rights standards. In view of the above, it is concluded that the institution of appeal is not only an important tool for protecting the personal rights of participants in criminal proceedings, compliance with public, public and private interests, but also

a guarantee of effective operation of the entire criminal justice system. In this context, many scholars rightly draw attention to the inconsistency of the legal nature of court decisions that complete the trial on the merits, and the so-called interim judgments that take place or at the stage of trial by the court of first instance. Relevant draft laws in this direction are analyzed, the need for their adoption and implementation in law enforcement practice is emphasized as soon as possible.

Key words: *appellate proceedings, appellate court, decisions of the investigating judge, appeals against decisions on extension of detention, Constitutional Court of Ukraine, legal positions, judicial control, decisions of the investigating judge, appeals against actions and decisions of the investigating judge, appeals against decisions of the court of first instance.*

Постановка проблеми. Механізми гарантій від судової помилки та можливість перегляду справи у порядку апеляційного провадження є нині суттєвою запорукою реальності права на судовий захист. Важливою гарантією у цьому контексті є інститут оскарження рішень і дій судді-слідчого та суду першої інстанції, що особливо важливо для здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини на всіх етапах кримінально-процесуальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оскарження рішень судді-слідчого, суду першої інстанції у порядку апеляційного провадження, захисту прав людини в межах апеляційного розгляду зокрема досліджувалася багатьма вченими. Перш за все назвемо тут таких фахівців, як: О.К. Антонович, О.Н. Артамонов, С.В. Белобородов, В.Л. Буднікова, І.В. Гловюк, Н.В. Григор'єва, І.Р. Дочія, І.І. Зарева, М.О. Колоколов, Л.М. Кирий, О.В. Кондратьєв, Н.С. Куришева, А.І. Лалієв, В.І. Летучих, П.С. Морозов, О.В. Носкова, В.В. Сідоров, Ю.В. Скрипіна, А.Р. Туманянц, Г.Ф. Федотова, О.Ю. Цурлуй, Л.В. Черечукіна, В.Г. Чернухін, В.І. Чорнобук, О.Г. Шило та ін.

Формування цілей статті. Основним завданням написання статті є дослідження проблем всебічного захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина у кримінальному судочинстві. Право на перегляд рішень судді-слідчого та суду першої інстанції в апеляційному порядку є невід'ємним елементом права на судовий захист кожної особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування. Дослідження цих проблем та пошуки шляхів удосконалення правового регулювання у цій сфері правових відносин залишається актуальним і нині.

Виклад проблем дослідження. Відповідно до принципу верховенства права держава має запровадити таку процедуру апеляційного перегляду справ, яка забезпечувала б ефективність права на судовий захист на цій стадії судового провадження, зокрема, давала б можливість відновлювати порушені права і свободи та максимально запобігати негативним індивідуальним наслідкам можливої судової помилки [2].

Удосконалення законодавства про апеляційне провадження в контексті статті 55 Конституції України має враховувати його процесуальні особливості, зокрема, те, що перевірка судового рішення як з фактичного, так і з формально-ю-

ричного погляду передбачає: а) розширену систему підстав для зміни чи скасування судових рішень; б) можливість апеляційної інстанції за умов, указаних у законі, повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, та дослідити докази, які не досліджувались судом першої інстанції; в) можливість суду апеляційної інстанції у випадках, передбачених законом, ухвалити свій вирок чи винести ухвалу, повністю чи частково замінивши вирок або ухвалу суду першої інстанції, з безпосереднім погіршенням становища обвинуваченого або особи, щодо якої застосовано примусові заходи виховного чи медичного характеру; об'єкт перевірки – діяльність судів першої інстанції, слідчих суддів та її результати (судові рішення, що не набрали законної сили), на предмет законності, обґрунтованості та справедливості; широке коло суб'єктів права на апеляційне оскарження; можливість оскарження судового рішення тільки в межах вимог та домовленостей, заявлених і погоджених під час кримінального провадження [4; 5].

У юридичній літературі неодноразово вказувалося на необхідність розширення меж перегляду справи в апеляційній інстанції [6; 7]. Межами розгляду судом апеляційної інстанції вважається той обсяг, у якому відбувається перевірка оскаржуваного судового рішення. При цьому багатьма вченими слушно звертається увага на нетотожність правової природи судових рішень, якими завершується розгляд судової справи по суті, та так званих поміжних судових рішень, які мають місце або на етапі досудового розслідування або на етапі власне розгляду судом першої інстанції судової справи.

Зокрема, сфера застосування самостійного оскарження судових ухвал порівняно мало досліджена теоретично та не досить чітко врегульована в законодавстві. На думку М.І. Сірого, процесуальна форма має відокремлювати процесуальний порядок апеляційного розгляду судових рішень, якими завершується розгляд кримінального провадження, від перегляду інших оскаржених рішень [8].

Найбільш проблемною до остатнього часу сферою була сфера правильного застосування положень статті 392 Кримінально-процесуального кодексу України (надалі – КПК). Так, згідно з частиною другою статті 392 КПК, ухвали, що постановлені під час судового провадження

в суді першої інстанції до ухвалення судових рішень, передбачених частиною першою цієї статті, окремому оскарженню не підлягають, крім випадків, визначених КПК; заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до апеляційної скарги на судові рішення, передбачене частиною першою цієї статті [9].

Зокрема, до числа таких ухвал належать і ухвали суду про продовження строку тримання під вартою, постановленої під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення.

Прийняття кримінально-процесуального рішення щодо вибору запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та щодо продовження строку тримання під вартою у судовому розгляді має істотну специфіку порівняно зі стадією досудового розслідування. Як зазначає В.А. Завтур, частина третя статті 199 КПК визначає підстави для продовження такого запобіжного заходу наявність обставин, які свідчать про те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою або обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою. Якщо друга підстава повністю втрачає актуальність на стадії судового розгляду, то перша зазнає істотної трансформації у зв'язку із тим, що певна частина ризиків, особливо тих, що пов'язані із можливістю спотворення та знищення доказів, автоматично «відпадає», адже відповідні речі, документи можуть бути вже досліджені судом (але не депоновані) [1].

При цьому також слід звернути увагу на те, що на етапі досудового розслідування ухвали слідчого судді про продовження строку тримання під вартою можуть бути оскаржені в апеляційному порядку (пункт 3 частини першої статті 309 КПК).

Так, надавши можливість оскаржити в апеляційному порядку ухвали слідчого судді в продовження строку тримання під вартою особи на етапі досудового розслідування, законодавець по суті відмовив у такому праві на етапі судового провадження у суді першої інстанції до ухвалення судового рішення.

Між тим у досудовому розслідуванні наявна дворівнева перевірка наявності підстав та умов обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та продовження строку тримання під вартою. Натомість у судовому розгляді перевірка наявності підстав та умов обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи продовження строку тримання під вартою не є оперативною, вона переноситься до моменту апеляційного оскарження підсумкового судового рішення, що з огляду на відсутність формалізованих строків судового розгляду свідчить про те, що ця перевірка може бути значно віддаленою у часі від моменту прийняття ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді

тримання під вартою чи продовження строків тримання під вартою. Така ситуація може свідчити про брак оперативності відновлення порушеного права особи на свободу та особисту недоторканність [10].

Відповідно до статті 331 КПК під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати або вибрати запобіжний захід щодо обвинуваченого. Вирішення питання судом щодо запобіжного заходу відбувається в порядку, передбаченому главою 18 КПК [9].

Зазвичай на практиці суд першої інстанції у кримінальному провадженні, дійшовши висновку про необхідність застосування до обвинуваченого найтяжчого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, застосовуючи статтю 331 КПК, міг постійно тримати обвинуваченого під вартою до винесення остаточного рішення у справі. Тільки після такого довготривалого розгляду кримінального провадження судом першої інстанції апеляційний суд, встановивши помилки та порушення цього суду, міг змінити запобіжний захід [11].

Громадянин В.М. Глуценко звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають статтям 8, 29, 55, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України (є неконституційними), положення частини другої статті 392 КПК, які не дають можливості окремого апеляційного оскарження ухвали суду про продовження строку тримання під вартою, постановленої під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях [2; 3] від 25 листопада 1997 року № 6-зп, від 25 грудня 1997 року № 9-зп послідовно підкреслював значущість положень статті 55 Конституції України щодо захисту кожному у судовому порядку своїх прав і свобод від будь-яких рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб, а також стосовно неможливості відмови у правосудді. Крім того, Конституційний Суд України у Рішенні від 25 листопада 1997 року № 6-зп сформулював юридичну позицію, за якою удосконалення законодавства в контексті статті 55 Конституції України має здійснюватися поступово, а саме спрямовуватися на розширення судового захисту прав і свобод людини, зокрема судового контролю за правомірністю та обґрунтованістю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень (пункт 2 мотивувальної частини). Ця юридична позиція узгоджується з положеннями статті 13 Конвенції щодо ефективного засобу юридичного захисту від порушень, вчинених особами, які здійснюють свої офіційні повноваження. Реалізація права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності вказаних суб'єктів має відповідати також вимозі стосовно доступ-

ності правосуддя, про що зазначено в актах міжнародного права – Загальній декларації прав людини 1948 року (стаття 8), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (стаття 14), Конвенції (стаття 6), Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 1985 року (пункт 4).

Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини другої статті 392 КПК у частині неможливості окремого апеляційного оскарження ухвали суду першої інстанції про продовження строку тримання під вартою не гарантують особі ефективної реалізації її конституційного права на судовий захист, не відповідають критеріям справедливості та співмірності (пропорційності), не

забезпечують справедливого балансу інтересів особи та суспільства, а тому суперечать вимогам статей 1, 3, 8, 21, 29, частини першої статті 55 Основного Закону України.

Висновки. Надання особі права на апеляційний перегляд судового рішення про продовження строку тримання під вартою під час судового провадження є проявом гарантії виконання державою міжнародних зобов'язань зі створення умов із забезпечення кожного підозрюваному, обвинуваченому (підсудному) дієвого юридичного засобу захисту його конституційних прав і свобод відповідно до міжнародних стандартів, потрібною гарантією відновлення порушених прав, свобод і інтересів людини, додатковим механізмом усунення помилок, допущених судом першої інстанції під час розгляду кримінальних справ до ухвалення рішення по суті.

Список використаних джерел:

1. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. С. 163–164.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018. *Вісник Конституційного Суду України* від 2019 р., № 1, стор. 66.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25 листопада 1997 року № 6-зп. *Офіційний вісник України* від 25.07.2003. 2003 р., № 28, стор. 100, стаття 1377, код акта 25723/2003.
4. Курс уголовного судопроизводства / Общ. ред., послесловие, примечания и краткие биографические сведения А.В. Смирнова. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. Т. 1. С. 105–106.
5. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. С. 12.
6. Мірошников І.Ю. Апеляційне провадження в Україні: історія та сучасність. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 252.
7. Теремецький В.І. Право особи на апеляційне оскарження вироку в кримінальному процесі України : монографія Харків : Харків юридичний, 2010. С. 57.
8. Сірий М. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд в майбутнє. *Юридичний журнал*. 2003. № 3. С. 117–125.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.
10. Гловюк І.В. Оскарження тримання під вартою у судовому розгляді в аспекті європейських стандартів доступу до суду. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (17 грудня 2018 р., м. Київ). Київ : Алерта, 2018. С. 30–31.
11. Лебідь Л. Апеляційні правки. Новий механізм виправлення апеляційним судом помилкових і неправосудних ухвал суду першої інстанції. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/apelyaciyini-pravki.html>.

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-1.6>

Митрофанов І.І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевих наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0002-1967-1985

СУЧАСНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОТВОРЕННЯ

MODERN CRIMINAL LEGISLATION

У статті розглядаються питання законотворення в кримінальному праві. Акцентується увага на тому, що таке законотворення має створити надійний фундамент для регулювання суспільних відносин для запобігання вчиненню злочинів і відновлення соціальної справедливості. Зневажливе ставлення до законотворення впливає на подальше його застосування, а отже, дієвість протидії злочинності, оскільки Кримінальний кодекс є єдиним законодавчим фундаментом такої протидії. Метою статті є вироблення підходу до законотворення в кримінальному праві та створення моделі внесення змін до законодавства про кримінальну відповідальність, вимог і правил юридичної техніки щодо внесення таких змін. Аналізуються конкретні випадки законодавчих змін, які порушують принцип взаємної відповідальності суб'єктів кримінального права внаслідок вчинення злочинних діянь одне проти одного. Для визначення порядку внесення змін до Кримінального кодексу необхідно чітко з'ясувати предмет правового регулювання кримінального права. Пропонується не лише встановити порядок внесення змін обмеженням їх кількості, а й визначити основні правила внесення виправлень (вимоги юридичної техніки) до Кримінального кодексу України. Робиться висновок, що ігнорування правилами юридичної техніки під час законотворення неминуче призводить до помилок і складнощів у процесі застосування. Правила (вимоги) юридичної техніки повинні бути сформульовані в методичних рекомендаціях щодо внесення змін до матеріального, процесуального та виконавчого кримінального права для законодавця. Тому ці правила (вимоги) потребують подальшого наукового розвідування й осмислення, вони мають бути чіткими та зрозумілими для всіх без винятку законотворців (з урахуванням їх низького рівня правових знань), що вимагає від наукових кіл докладання певних зусиль для їх вироблення, обговорення та впровадження у законотворчий процес.

Ключові слова: законотворення, застосування, рівність перед законом, правила юридичної техніки, процедура внесення змін до Кримінального кодексу, обмеження кримінально-правової законотворчості.

The article considers the issues of legislation in criminal law. Emphasis is placed on the fact that such legislation should create a solid foundation for the regulation of public relations to prevent the commission of crimes and restore social justice. Contempt for legislation affects its further application, and hence the effectiveness of combating crime, as the Criminal Code is the only legislative foundation for such counteraction. The purpose of the article is to develop an approach to law-making in criminal law and create a model for amending the legislation on criminal liability, requirements and rules of legal technique for making such changes. Specific cases of legislative changes that violate the principle of mutual responsibility of subjects of criminal law as a result of committing criminal acts against each other are analyzed. In order to determine the procedure for amending the Criminal Code, it is necessary to clearly clarify the subject of legal regulation of criminal law. It is proposed not only to establish the procedure for making changes by limiting their number, but also to determine the basic rules for making corrections (legal requirements) to the Criminal Code of Ukraine. It is concluded that ignoring the rules of legal technique in law-making inevitably leads to errors and difficulties in the process of law enforcement. Rules (requirements) of legal technique should be formulated in methodical recommendations concerning modification of the substantive, procedural and executive criminal law for the legislator. Therefore, these rules (requirements) require further scientific research and understanding, they must be clear and understandable to all lawmakers without exception (given their low level of legal knowledge), which requires the scientific community to make some efforts to develop, discuss and implement them legislative process.

Key words: legislation, law enforcement, equality before the law, rules of legal technique, procedure for amending the Criminal Code, restrictions on criminal law-making.

Постановка проблеми. Стале застосування в кримінальному праві цілком залежить від стабільності норм Кримінального кодексу

(далі – КК) України. Незважаючи на це, парламентом України продовжується безсистемне й алогічне вторгнення в кримінально-правову

сферу. Хоча законодавець і спробував обмежити себе від «прихованого» законотворення в розглядуваній сфері Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін» від 19 травня 2020 року № 619-IX [1], все рівно внесення змін до КК відбувається законами про внесення змін до деяких законодавчих актів України [2]. До деяких це яких? Тобто неважливе ставлення до законотворення впливає на подальше його застосування, а отже, дієвість протидії злочинності, оскільки КК є єдиним законодавчим фундаментом такої протидії.

Відповідно до закону України від 19 травня 2020 року № 619-IX у ст. 3 КК України з'явилася ч. 6, згідно з якою зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність (далі – ЗУпКВ) можуть вноситися винятково законами про внесення змін до КК України та/чи до процесуального кримінального законодавства України, та/чи до законодавства України про адміністративні правопорушення. У цьому зв'язку слід згадати про вирішення цього питання в проєкті КК України, над яким нині працює Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України (далі – Робоча група). Так, відповідно до п.п. б, в і г ст. 1.1.3 проєкту КК України зміни до КК України вносяться винятково шляхом прийняття окремого закону про внесення змін до цього Кодексу, який так само може містити положення про зміни до Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, Кодексу України про проступки, Кодексу України про порушення; зміни до КК України вносяться не частіше двох разів протягом календарного року, крім випадку скасування злочинності діяння; одна і та сама стаття (частина статті, пункт статті) КК України не може бути змінена раніше, ніж після спливу 12 місяців з моменту набрання нею чинності.

Аналіз останніх публікацій та досліджень.

Не знаючи про перспективи цих напрацювань стати новим ЗУпКВ, необхідно зазначити, що вказані веління проєкту КК України є прогресивними та мають забезпечити стабільність Кримінального кодексу України. При цьому не можна не зазначити, що юридична техніка в кримінальному праві, особливо у законотворенні, дотепер характеризується початковістю гносеологічної діяльності. Однак проблеми юридичної (правничої) техніки певною мірою розроблені в працях вітчизняних і зарубіжних учених-теоретиків права, зокрема: С.С. Алексєєва, В.К. Бабаєва, В.М. Баранова, Роберта К. Бергерона, І.Л. Брауде, І.О. Биля, Р. Ієрінга, М.Л. Давидової, Ж.О. Дзейко, Т.В. Кашаніної, Д.А. Керимова, В.І. Риндюк, О.В. Ул'яновської, О.О. Ушакова, О.Ф. Черданцева, Л.І. Чулінди, І.Д. Шутака, О.І. Ющика й інших авторів. Науковими працями

цих учених створений необхідний теоретичний фундамент для використання засобів, прийомів, правил (вимог) юридичної техніки у разі створення норм кримінального права. На зазначені проблеми зверталася увага й у власних дослідженнях автора [3, с. 85–89; 4, с. 108–111; 5, с. 193–200; 6, с. 167–171; 8, с. 120–128; 9; 10, с. 114–122; 11, с. 862–867; 12, с. 52–59].

Метою статті є вироблення підходу до законотворення в кримінальному праві та створення моделі внесення змін до законодавства про кримінальну відповідальність, вимог і правил юридичної техніки щодо внесення таких змін.

Виклад основного матеріалу. Законом про внесення змін до деяких законодавчих актів України від 4 грудня 2020 року № 1074-IX [2] внесено зміни до ст. 172⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), виключено ст. 366¹ КК України й останній доповнено статтями 366² і 366³. І відразу ж слід зазначити, що ч. 1 ст. 172⁶ КУпАП встановлює адміністративне стягнення за несвочасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ). При цьому частиною другою примітки до ст. 172⁶ КУпАП зафіксовано, що відповідальність за цією статтею за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна чи іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає в разі, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 100 до 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. На 1 січня 2021 року цей показник становить 2270 грн. Отже, ст. 172⁶ КУпАП застосовується за умов відрізнення певних відомостей у декларації вказаної особи від достовірних на суму від 227 000 грн до 1 135 000 грн. Тут слід звернути увагу на розрив сум неспівпадіння вказаних вище відомостей із штрафом, який застосовується за ч. 1 ст. 172⁶ КУпАП, – від 800 грн до 1700 грн.

Нова ч. 1 ст. 366² КК України встановлює покарання за умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 1 135 000 грн до 9 080 000 грн, у вигляді штрафу від 42 500 грн до 51 000 грн або громадських робіт на строк від 150 до 240 годин, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Нова ч. 2 ст. 366² КК України встановлює покарання за умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недо-

стовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 9 080 000 грн, у вигляді штрафу від 51 000 грн до 85 000 грн або громадських робіт на строк від 150 до 240 годин, або обмеження волі на строк до двох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Нова ч. 1 ст. 366³ КК України встановлює покарання за умисне неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», у вигляді штрафу від 42 500 грн до 51 000 грн або громадських робіт на строк від 150 до 240 годин, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Не менш цікавим з точки зору співвідношення можливо заподіяної шкоди державі та покарання за це виглядають зміни, внесені до КК України законом від 31 жовтня 2019 року № 263-ІХ. Так, цим Законом введена до КК України ст. 368⁵, відповідно до положень ч. 1 якої встановлено покарання за набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот НМДГ (у 2021 році розмір податкової соціальної пільги становить 1135 грн (50% розміру прожиткового мінімуму, встановленого на 01 січня), тобто 6 500 НМДГ – 7 377 500 грн) перевищує її законні доходи, у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [13]. Іншими словами, для уникнення покарання за ч. 1 ст. 368⁵ КК України досить незаконно збагатитися на 7 377 499 грн. У разі щорічного збільшення прожиткового мінімуму для працездатних осіб зростає сума можливого не кримінально караного збагачення. Подібна законотворчість навряд чи буде сприяти протидії корупції серед посадовців, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції».

Причому набуття активів – це набуття їх особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність, а так само набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні

за змістом здійсненню права розпорядження ними. Під активами розуміються: грошові кошти (в т. ч. готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, в т. ч. криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Законними є доходи, правомірно одержані особою із законних джерел, зокрема визначених п.п. 7 і 8 ч. 1 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції». Під час визначення різниці між вартістю набутих активів і законними доходами не враховуються активи, що є предметом провадження у справах про визнання активів необґрунтованими, і їх стягнення в дохід держави, а так само стягнуті в дохід держави в межах цього провадження.

Подібне законотворення в кримінальному праві вводить елементи дискримінації різних суб'єктів відповідальності. Це пов'язане з тим, що держава по-різному ставиться до таких суб'єктів, надаючи певні «пільги (переваги)» на користь осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Так, держава може притягнути будь-яку особу до кримінальної відповідальності за кримінально каране діяння, але службових осіб, у тому числі і тих, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, виводить за межі юрисдикції КК України. Так, наприклад, законом від 21 лютого 2014 року № 746-VII стаття 365 КК викладена в новій редакції, що нині дозволяє перевищувати владу або службові повноваження будь-яким службовим особам, крім працівників правоохоронного органу [14].

Переписуючи статтю 365 КК України, законодавець посилається на ст. 19 Конвенції ООН проти корупції. Разом із тим до службових злочинів, передбачених статтями Розділу XVII Особливої частини КК України, не вводить діяння, передбачене ст. 17 цієї Конвенції, за якою кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих і інших заходів, що можуть бути потрібними для визнання злочинами умисно вчинених розкрадання, неправомірного привласнення чи іншого нецільового використання державною посадовою особою з метою одержання вигоди для самої себе або іншої фізичної чи юридичної особи будь-якого майна, державних або приватних коштів, або цінних паперів, чи будь-якого цінного предмета, що перебуває у віданні цієї державної посадової особи на підставі її службового становища [15]. Тобто діяння, які були інкриміновані Ю.В. Луценку й Ю.В. Тимошенко за ст. 365 КК України та фігурували в пояснювальній записці до закону від 21 лютого 2014 року № 746-VII. Інакше кажучи, держава використовує однобічну аргументацію для створення певних кри-

мінально-правових «привілеїв» для службових осіб, ігноруючи весь перелік заходів, передбачених Конвенцією ООН проти корупції.

Зрозуміло, що сам КК України нині не містить яких-небудь запобіжників щодо використання можливостей його норм притягувати до кримінальної відповідальності всіх громадян України, які не є особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Однак до КК України вводяться норми, які унеможливають притягнення до кримінальної відповідальності останніх за певні діяння. Яку б шкоду не завдали незаконні рішення та дії високопосадовців громадянам України, вона буде не кримінально караною. Усе це створює законодавчі можливості для проявів свавілля з боку вказаних осіб, а також вносить дисбаланс щодо взаємної відповідальності громадян України та держави за злочинні дії.

Із визначення КК України, передбаченого ч. 1 ст. 1.1.1 проекту КК України, випливає, що Кримінальний кодекс України є єдиним законом України, який регулює суспільні відносини між державою і особою, яка вчиняє передбачені ним діяння, шляхом встановлення: а) вичерпного переліку ознак і видів злочинів; б) видів і розмірів покарань й інших кримінально-правових засобів; в) підстав і порядку, за яких ці засоби застосовуються або не застосовуються. Отже, проєкт КК України не передбачає регулювання відносин між особою та державою, що виникають з приводу злочинних дій з боку останнього стосовно своїх громадян. Не випадково нині олігархами державний механізм використовується для вчинення злочинних дій щодо населення всієї країни та свавільного використання коштів, що ним сплачується для утримання цього механізму. Отже, державний механізм у руках олігархів є інструментом, у томі числі для вільного розпорядження легального ресурсом насилля, яким є кримінальне право України.

Для запобігання можливому зловживанню кримінальним правом з боку держави слід чітко визначитися з його предметом регулювання, тобто колом тих суспільних відносин, які підлягають нормуванню за допомогою кримінально-правових засобів. Одним із таких обмежень нами розглядається законодавче встановлення порядку внесення змін до КК України. Стаття 3 чинного КК України містить певні логічні помилки, що викликають багато запитань у реалізації її велень. Так, відповідно до ч. 2 ст. 3 КК України закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності. В частині 6 цієї статті йдеться, що зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до КК України. Тобто закони про внесення змін до КК України є законами України про кримінальну відповідальність чи навпаки?

Саме тому мною були розроблені основні правила внесення виправлень, які можна визначити в такий спосіб: 1) усі зміни та доповнення мають бути виписані одна за одною, постатейно, із зазначенням пункту, частини статті, статті, що змінюється та/чи доповнюється; 2) в разі внесення поправок до окремої статті або структурної частини статті закону не вказується розділ статті (розділу), що перебуває на перетинанні розділів, необхідно вказати точне місце розташування нової статті (розділу) з посиланням на відповідний розділ. Наприклад, «внести до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) статтю... такого змісту...» або «розділ... (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) доповнити статтею такого змісту: ...», або «частину першу статті... (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) доповнити пунктом... такого змісту: ...»; 4) за відсутності змін і/або доповнень у весь текст статті, а замінюване слово (слова) вживається в однакових числі та відмінку, подібні зміни та/або доповнення мають бути сформульовані таким чином: «У статті... Кримінального кодексу (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) слова «...» замінити словами «...»; або «статтю... Кримінального кодексу (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) після слів «...» доповнити словами «...». У разі заміни в статті слова (або слів) у кількох випадках, а замінене слово (слова) зазначене в різних числах і відмінках і відсутні інші зміни та/або доповнення до цієї статті, оформлюються зміни в такий спосіб: «У статті... Кримінального кодексу (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) слова «... (слова прописуються в називному відмінку й однині)» у відповідних числах і відмінках замінити словами «... (слова вказуються в називному відмінку й однині)» у таких же числах і відмінках» [9, с. 120].

Отже, мною пропонується не лише встановити порядок внесення змін обмеженням їх кількості, а й визначити основні правила внесення виправлень до КК України. При цьому вітається намагання як законодавця, так і Робочої групи вказати на те, що зміни до матеріального кримінального законодавства можна вносити разом зі змінами до процесуального, виконавчого кримінального законодавства, а також до законодавства України про адміністративні правопорушення. Указане необхідно для того, щоб узгодити норми матеріального, процесуального та виконавчого кримінального права.

Висновки. Таким чином, для вироблення обґрунтованого підходу до законотворення в кримінальному праві необхідно чітко вказати, що Кримінальний кодекс України є єдиним законом України, який регулює суспільні відносини між державою і особою, які вчиняють передбачені ним діяння, шляхом встановлення: а) вичерп-

ного переліку ознак і видів злочинів; б) видів і розмірів покарань й інших кримінально-правових засобів; в) підстав і порядку, за яких ці засоби застосовуються або не застосовуються. Крім того, пропонується не лише встановити порядок внесення змін обмеженням їх кількості, а й визначити основні правила внесення виправлень (вимоги юридичної техніки) до КК України.

Ігнорування правилами юридичної техніки під час законотворення неминує призводити до помилок і складнощів у процесі застосування. На мій погляд, правила (вимоги)

юридичної техніки повинні бути сформульовані в методичних рекомендаціях щодо внесення змін до матеріального, процесуального та виконавчого кримінального права для законодавця. Тому ці правила (вимоги) потребують подальшого наукового розвідування й осмислення, вони мають бути чіткими та зрозумілими для всіх без винятку законотворців (з урахуванням їх низького рівня правових знань), що вимагає від наукових кіл докладання певних зусиль для їх вироблення, обговорення та впровадження у законотворчий процес.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін : Закон України від 19 травня 2020 року № 619-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 39. Ст. 298.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Закон України від 4 грудня 2020 року № 1074-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 3. Ст. 124.
3. Митрофанов И.И. Законодательная форма реализации уголовно-правовой политики России и Украины. *Leges si Viata (Publicație științifico-practică)*. 2015. № 6/3. С. 85–89.
4. Митрофанов І.І. Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів у бойовій обстановці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 33. Том 2. С. 108–111.
5. Митрофанов І.І. Сприяння організації переправлення осіб через державний кордон: що криється за цим поняттям? *Публічне право*. 2015. № 3. С. 193–200.
6. Митрофанов І.І. Проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: науковий, законодавчий та правозастосовний аспекти. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 року). Харків : Вид-во «Право», 2015. С. 167–171.
7. Митрофанов І.І. Політичне протистояння за кримінальне право та кримінально-правова політологія. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 120–128.
8. Митрофанов І.І. Актуальні проблеми регулювання відповідальності у кримінальному праві : монографія. Одеса : Видавництво «Фенікс», 2017. 450 с.
9. Митрофанов І.І. «Еквілібристика» кримінально-правового законотворення та проблеми застосування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 114–122.
10. Mytrofanov Igor I., Lysenko Igor V., Ryabushko Mykola M. Mental illness as a consequence of criminal offence against the person. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. Tom LXXII. No. 5, cz I. Pp. 862–867.
11. Митрофанов І.І. Механізм кримінально-правового регулювання : монографія. Кременчук : Видавець ПП Щербатих О.В., 2019. 480 с.
12. Митрофанов І.І. Незаконний обіг бурштину як екологічний злочин. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 52–59.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31 жовтня 2019 року № 263-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 2. Ст. 5.
14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції : Закон України від 21 лютого 2014 року № 746-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 12. Ст. 188.
15. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр./рос.) від 31.10.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. С. 2048.

Найдьон Я.П.,
аспірант кафедри інформаційного права
та права інтелектуальної власності
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-8187-6623

ПОРНОГРАФІЧНІ ДІПФЕЙКИ ЯК СУЧАСНИЙ ПРОЯВ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

PORNOGRAPHIC DEEPFAKES AS A MODERN MANIFESTATION OF CYBERCRIME

Сучасна людина проводить у Інтернеті все більше часу. Завдяки Інтернету і технологіям ми змогли спілкуватися з людьми з будь-якої точки Земної кулі, отримувати миттєвий доступ до інформації, працювати віддалено і робити ще багато речей, які раніше для людства були неможливі. Нас оточує безліч гаджетів і пристроїв з доступом до так званого «Інтернету речей». Але водночас Інтернет зробив нас більш вразливими. У міру комп'ютеризації суспільства і розвитку мережі Інтернет зростає кількість кіберзлочинів. По суті, Інтернет є глобальною мережею, яка використовується для зв'язку та обміну даними, а кіберзлочини, або комп'ютерні злочини, – це використання того чи іншого інструменту для досягнення злочинних цілей, таких як вчинення шахрайства, торгівля порнографією та інтелектуальною власністю, викрадення особистих даних або порушення конфіденційності інформації, фінансові злочини, торгівля контрабандним товаром, незаконне скачування файлів і т.д. На відміну від традиційних злочинів, методи здійснення кіберзлочинів легко поширюються, відтворюються і навіть продаються. Це дозволяє рекламувати злочинні техніки і пропонувати злочин як послугу. Ми не завжди можемо відокремити істину від вигадки, і право не встигає за темпом виникнення проблем. Останніми роками в темних кутках Інтернету з'явилося щось нове: оброблені фото- і відеозображення, в яких обличчя однієї людини переконаливо приставлено до тіла іншої, яка бере участь у відверто сексуальних сценах. Творці, коментатори і дослідники називають такі зображення діпфейками. Хоча ці зображення фіктивні, створені за допомогою нових технологій штучного інтелекту, вони представлені як реальні зображення реальних людей, зазвичай жінок. Нині будь-хто, хто має цифрове фото, може проти своєї волі стати «порнозіркою», а в законі немає ніяких засобів перешкодити цьому. У рамках цієї статті автором розглянуто феномен діпфейку як сучасного прояву кіберзлочинності, юридичні та моральні проблеми цього явища, проблему визначення жертви діпфейку та встановлення відповідальності.

Ключові слова: діпфейк, кіберзлочинність, порнографічні відео, порнографія.

Modern people spend more and more time on the Internet. Due to the Internet and technology, we have been able to communicate with people from anywhere in the world, get instant access to information, work remotely and do many other things that were previously impossible for humanity. We are surrounded by many gadgets and devices with access to the so-called “Internet of Things”. But at the same time, the Internet has made us more vulnerable. With the computerization of society and development of the Internet, the number of cybercrimes is growing. In essence, the Internet is a global network used for communication and data exchange, and cybercrime or computer crime is the use of a tool to achieve criminal purposes, such as fraud, trafficking in pornography and intellectual property, theft personal data or breach of confidentiality of information, financial crimes, trafficking of smuggled goods, illegal downloading of files, etc. Unlike traditional crimes, cybercrime methods are easily disseminated, reproduced, and even sold. This allows you to advertise criminal techniques and offer crime as a service. We cannot always separate truth from fiction, and law does not keep up with the pace of problems. Recently, something new has appeared in the dark corners of the Internet: processed photos and videos, in which the face of one person is convincingly attached to the body of another, who participates in openly sexual scenes. Creators, commentators and researchers call such images deepfakes. Although these images are fictitious, created using new artificial intelligence technologies, they are presented as real images of real people, usually women. Today, anyone with a digital photo can become a “porn star” against their will, and there is no law in to prevent this. In this article, the author considers the phenomenon of deepfake as a modern manifestation of cybercrime, legal and moral problems of this phenomenon, the problem of identifying the victim of deepfake and establishing responsibility.

Key words: deepfake, cybercrime, pornographic videos, pornography.

Помилкові новини і фейкові розсилки в месенджерах здавалися нам головною проблемою XXI століття. Але вже зараз на зміну їм приходять deepfakes (дїпфейки).

Deepfake (від англ. deep – «глибокий» і fake – «фальшивий») – реалістична маніпуляція аудіо- і відеоматеріалами за допомогою штучного інтелекту. Ця технологія змушує людину говорити те, чого вона не говорила, і робити те, чого вона ніколи не робила. Технологія Deepfake йде корінням у далекі дев'яності. Тоді подібними інструментами володіли лише експерти зі спецефектів у кіноіндустрії. Згодом технологія була доопрацьована в Інтернет-співтоваристві, і програмне забезпечення для створення deepfakes з'явилося у відкритому доступі. Останнім часом технологія deepfake привертає велику увагу через її використання у фінансових махінаціях, розіграшах та фальшивих новинах (fake news). Deepfake застосовує можливість штучного інтелекту для синтезу людського зображення: об'єднує кілька знімків, на яких людина зображена з різних ракурсів і з різним виразом обличчя, і робить з них відеопотік. Аналізуючи фотографії, спеціальний алгоритм навчається того, як виглядає і може рухатися людина. При цьому працюють дві нейромережі. Перша з них генерує зображення, а друга відповідає за пошук відмінностей між ними і справжніми зразками. У разі якщо друга нейромережа виявляє підробку, зображення відправляється назад першій для удосконалення. Deepfake працює за допомогою відкритих алгоритмів машинного навчання і бібліотек, що дозволяє досягти найвищої якості контенту. Нейромережа отримує зображення з бібліотеки і навчається за допомогою роликів на відеохостингу. Штучний інтелект тим часом зіставляє фрагменти вихідних портретів з тим, що є на відео, і в підсумку виходить правдоподібний матеріал [1].

Аналізуючи сучасний стан проблематики виготовлення та поширення порнографічних дїпфейків як сучасного прояву кіберзлочинності, варто зазначити, що це явище викликає занепокоєння широкого загалу та активно обговорення. Правовим проблемам цього явища приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, такі як: Аґнешка М. Вальорска [2], О.С. Гавриш [3], О.В. Махницький [3], О.В. Одаренко [4] та інші дослідники. З огляду на те, що проблематика є досить новою, правові питання виготовлення та поширення дїпфейків потребують комплексного аналізу, виявлення юридичних та моральних проблем цього явища, дослідження проблеми визначення жертви дїпфейку та встановлення юридичної відповідальності за скоєне діяння.

Deepfakes вперше з'явилися в Інтернеті наприкінці 2017 року, коли анонімний користувач платформи Reddit виклав реалістичні порнографічні відео, де обличчя акторів були змінені на

обличчя знаменитостей [5]. Невдовзі після цього інший анонімний користувач платформи створив і випустив безкоштовний додаток FakeApp, що дозволяє легко створювати deepfakes [6]. До створення додатку FakeApp виробництво оброблених відео було дорогим і трудомістким процесом, який потребував матеріальних витрат та людських зусиль, доступним тільки на кіностудіях Голлівуда. Творець FakeApp «зробив технологію deepfake доступною людям без технічної освіти та досвіду програмування» [7]. Виходячи з цього, натеper створення deepfakes доступно кожному, необхідно лише мати доступ до смартфона, ноутбука чи комп'ютера. Незалежно від свого віку людина за допомогою технології спроможна за короткий проміжок часу в будь-якій точці світу зробити реалістичний порнографічний контент, який без застосування спеціальних програм та навичок досить складно відрізнити від дійсності.

Хоча спочатку deepfakes були спрямовані проти знаменитостей, то нині звичайна людина також може побачити своє зображення у фейковому відео. Тепер, коли соціальні медіа широко поширені і багато людей викладають свої фотографії в Інтернеті, користувачі FakeApp можуть використовувати зображення будь-якої людини з Instagram або Facebook. Так, користувачі Reddit відкрито обговорювали створення deepfakes, що зображують друзів, викладачів або колишніх партнерів. Оскільки технологія deepfake дозволяє створювати реалістичні порнографічні відео без згоди зображених людей і оскільки ці відео можуть широко поширюватися в мережі Інтернет, вони належать до галузі кіберзлочинів. Американська дослідниця Ребекка Делфіно до категорії кіберзлочинів відносить такі злочини, як порно з помсти і порнографія, створена без згоди учасників. Порно з помсти – це злочин, що складається в «наданні приватного, сексуально відвертого зображення особі, для якої воно не призначалося» без згоди учасників. Тут ідеться про справжні, а не оброблені фото- і відеозображення. Зазвичай партнери діляться подібними зображеннями за взаємною згодою, а пізніше один з них поширює їх, бажаючи помститися іншому. Однак матеріали порно з помсти можуть також бути краденими або отриманими сторонніми людьми шляхом злому чи крадіжки мобільного телефону або комп'ютера. Хакери можуть розміщувати ці матеріали в Інтернет разом з інформацією, що ідентифікує жертву або без такої. Більш широке поняття – «порнографія, створена без згоди учасників» – включає сексуально відверті фото- і відеозображення, записані без згоди учасника, наприклад приховано. Порнографічні deepfakes і порно з помсти мають низку тривожних спільних рис. По-перше, обидва прояви переважно стосуються жінок. Один журналіст описував deepfakes як «спосіб для чоловіків мати необмежену уявну владу над жіночими

тілами». По-друге, обидва явища припускають поширення сексуально відвертих матеріалів без згоди. Жертви порно з помсти не погоджувалися на публічне поширення зображень, так само як жертви deepfakes не погоджувалися на маніпулювання з їхніми зображеннями. Таким чином, і те, і інше порушує очікування людини, що її сексуальна активність буде заснована виключно на добровільній згоді [8, с. 110–111].

Обидва ці явища можуть мати довгострокові ефекти на жертв і викликати схожі емоційні та психологічні негативні наслідки. Примітно, що порно з помсти не тільки завдає шкоди репутації та емоційному благополуччю людини, але і несе в собі ризики значного законодавчого, професійного і навіть фізичного збитку. Проблеми з фізичною безпекою включають насильство, переслідування та інші злочинні діяння.

Швидке поширення фейкових порнографічних відео і стрімкий розвиток технологій, що дозволили з'явитися феномену deepfake, порушують складні юридичні та моральні проблеми. Ці проблеми ведуть до необхідності прийняття адекватного кримінального законодавства.

Розвиток нових технологій порушує проблему визначення жертв deepfakes, позаяк вони зображують двох людей: того, хто брав участь у сексуальному акті, і того, чиє обличчя було використано. Незважаючи на це, в більшості статей і коментарів жертвою називають того, чиє обличчя було використано. Однак якщо відео було використано без згоди учасника акту, то чи не є ця людина також жертвою злочину? Крім того, як у законі може бути визначена заподіяна шкода, якщо deepfake не зображує справжніх епізодів з життя жертви? За що повинна настати відповідальність, якщо не була показана жодна реальна людина? Людина, чиє обличчя було використано, ймовірно, не давала згоди на участь у порнографії, але це не так однозначно щодо того, чиє тіло було використано. Актор, чиє тіло з'являється на відео, міг погодитися на оригінальне порнографічне відео, але, швидше за все, не на те, щоб чиєсь обличчя було приставлене до його тіла. Це також жертва злочину. Таким чином, обидві людини, зображені за допомогою deepfake, повинні вважатися жертвами.

Deepfakes порушують також складні проблеми визначення правопорушника і видалення відео після публікації в Інтернеті. Після того як відео опубліковане в Інтернеті, його складно видалити, і, як правило, репутаційний і емоційний збиток уже нанесено. В ідеалі винним за законом повинен вважатися той, хто створив і опублікував фейкове відео. Однак визначити цю особу буває складно з двох причин. По-перше, багато майданчиків, наприклад Reddit, Twitter і Pornhub, передбачають анонімне використання; не дивно, що deepfakes процвітають саме на цих площадках. По-друге, творці deepfakes можуть використовувати такі програми, як Tor, що приховують IP-адресу, пов'язану з deepfake.

Проблеми з визначенням жертви і правопорушника, з відповідальністю платформи ще більше заплутуються через неясності у застосуванні чинного законодавства до deepfakes. Цьому заважають усе ті ж проблеми зі зміною зображення і анонімністю, позаяк залишається неясним, хто саме повинен нести відповідальність за deepfakes. Деякі заходи спрямовані на творців контенту, інші – на соціальні мережі, що нездатні відстежити поширюваний на них контент, треті – і на те і на інше.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що такі платформи, як Pornhub, загалом не змогли видалити наявний контент такого роду і перешкоджати розміщенню нового; вже одне це демонструє гостру необхідність прийняття законодавчих рішень, які зачіпають як творців, так і провайдерів такого контенту [9]. Однак нещодавно інструмент для визначення зображень людей із заміненними обличчями, які згенерував комп'ютер, розробила корпорація Microsoft. Програмне забезпечення аналізує фото і відео та дає оцінку ймовірності, що матеріал створений штучно. Таким чином, компанія сподівається, що технологія допоможе «боротися з дезінформацією». Microsoft Video Authenticator виявляє фейки за знаками, які не помітні людині, наприклад тонкі пікселі у відтінках сірого на тому місці, де створена комп'ютером версія особи була об'єднана з оригіналом. Варто сподіватись, що цей інструмент буде мати практичне значення та позитивний результат у боротьбі з явищем deepfakes.

Список використаних джерел:

1. Панасенко А. Технологии Deepfake как угроза информационной безопасности. URL: https://www.antimalware.ru/analytics/Threats_Analysis/Deepfakes-as-a-information-security-threat (дата звернення: 8.08.2020).
2. Вальорска М. Агнешка. Діпфейк та дезінформація : практичний посібник / пер. з нім. В. Олійника. Київ : Академія української преси. Центр Вільної Преси, 2020. 36 с.
3. Махницький О.В., Гавриш О.С. Аналіз кіберзагроз: найближчі перспективи. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 277–279.
4. Медіазнавчі студії в європейському діалозі: освітній та науковий дискурс: міжнародна науково-практична онлайн-конференція. URL: https://ij.kubg.edu.ua/images/phocagallery/Podii2020/verstka_program.pdf (дата звернення: 04.02.2021).

5. Технологии 96% дипфейков – не с политиками. Их используют в порно. URL: <https://vctr.media/deepfake-eto-bolshe-pro-porno-29521/> (дата звернення: 28.08.2020).
6. Hawkins D. Reddit Bans ‘Deepfakes’, Pornography Using the Faces of Celebrities Such as Taylor Swift and Gal Gadot. *Wash. Post.*, Feb. 8, 2018. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2018/02/08/reddit-bans-deepfakespornography-using-the-faces-of-celebrities-like-taylor-swift-and-gal-gadot/>[<https://perma.cc/2TPE-AYBG>].
7. Cole S. We Are Truly Fucked: Everyone Is Making AI-Generated Fake Porn Now. *VICE: Motherboard*, Jan. 24, 2018/ URL: https://motherboard.vice.com/en_us/article/bjye8a/reddit-fake-porn-app-daisy-ridley [<https://perma.cc/EN85-JSM7>].
8. Делфино Р.А. Порнографические дипфейки: следующий трагический акт феномена «порно из мести» и необходимость принятия уголовного закона на федеральном уровне. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2020. Т. 14. № 1. С. 105–141.
9. Clark B. Pornhub Promised to Ban “Deepfakes” Videos. And It Failed Miserably. *TNW*, Apr. 18, 2018/ URL: <https://thenextweb.com/insider/2018/04/19/pornhub-promised-to-ban-deepfakes-videos-and-it-failed-miserably/> [<https://perma.cc/GYC8-48AF>].

Попова А.О.,
кандидат юридичних наук
Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
ORCID: 0000-0001-5558-0142

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ЗЕМЛІ ТА ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗАБРУДНЕННЮ ЗЕМЕЛЬ

SOCIAL VALUE OF LAND AND PROBLEMS OF COUNTERACTING LAND POLLUTION

У пропонованому дослідженні земля розглядається як природна й соціальна цінність, просторова основа існування суспільства й держави, національне багатство багатofункціонального призначення.

XX–XXI століття – епоха широкомасштабного використання земель у поєднанні зі значними масштабами їх забруднення, що призвело до порушення природного стану величезних територій, які стали непридатними не тільки для життя або сільськогосподарського виробництва, але й для промислових потреб. Під забрудненням земель розуміється привнесення в навколишнє середовище або виникнення в ньому нових, здебільшого нехарактерних хімічних і біологічних речовин, які чинять шкідливий вплив на природні екосистеми й людину і яких природа не здатна позбутися самоочищенням. Як наслідок, може бути завдана шкода іншим об'єктам екологічних правовідносин, зокрема рослинному світу, лісам, водам, тваринному світу, атмосферному повітрю, природно-заповідним об'єктам тощо. Забруднення земель може спричинити також тяжкі наслідки для життя і здоров'я людей, тому дослідження цієї проблеми і відповідного законодавства в сучасних умовах не втрачає своєї актуальності.

Однією з найбільш актуальних проблем сьогодення в науці земельного права є проблема правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні. До правових передумов правової охорони земель можна зарахувати можливість впливу на суспільні відносини в галузі землекористування за допомогою правових заходів, які слід застосовувати в тих випадках, коли бажаного впливу на суспільні відносини не можна досягнути за допомогою інших соціальних регуляторів поведінки, тобто нормами моралі, релігійними та корпоративними нормами.

Важливою підставою правової охорони землі є висока цінність цього природного об'єкта як одна з найголовніших підстав застосування до земель правових заходів охорони, зокрема від забруднення небезпечними речовинами, оскільки саме нею оперує суспільна думка, визначаючи те, чи можна піддати під правову охорону відповідний об'єкт, іноді навіть раніше ніж це зробить законодавець. Авторка обгрунтовує, що для правильного застосування правових заходів регулювання охорони земель необхідним є остаточне з'ясування необхідності цього кроку та використання напрацьованих наукою механізмів. Для розв'язання таких проблем слід використовувати умови застосування правових засобів охорони, під якими слід розуміти ті обставини, від котрих залежать будь-які явища. Самі умови правової охорони земель пропонується умовно поділити на три групи: юридичні, соціально-економічні, соціально-психологічні.

Ключові слова: небезпечні речовини, охорона земель, правова охорона земель від забруднення, забруднення земель.

In the proposed study, land is considered as a natural and social value, the spatial basis of existence of society and the state, the national wealth of multifunctional purposes.

The XX–XXI century is an era of large-scale land use combined with large-scale pollution, which has led to disruption of the natural state of vast areas that have become unsuitable not only for life or agricultural production, but also for industrial needs. Land pollution refers to the introduction into the environment or the emergence of new, usually uncharacteristic chemical and biological substances that have a detrimental effect on natural ecosystems and man and which nature is unable to get rid of self-cleaning. As a result, other objects of ecological legal relations may be damaged – flora, forests, waters, atmospheric air, nature reserves, etc. Land pollution can also have serious consequences for human life and health, so the study of this issue and relevant legislation in modern conditions is still relevant.

One of the most pressing problems of today in the science of land law is the problem of legal protection of land from pollution by hazardous substances in Ukraine. The legal prerequisites for the legal protection of land include the possibility of influencing public relations in the field of land use through legal measures that should be applied in cases where the desired impact on public relations can not be achieved through other social regulators of behavior, ie moral norms, religious norms, corporate norms.

An important basis for the legal protection of land is the high value of this natural object as one of the main reasons for applying to land legal measures to protect, including from contamination by hazardous substances,

because it operates public opinion, determining whether to be subject to legal protection the relevant object, sometimes even earlier than the legislator will do. The author substantiates that the correct application of legal measures to regulate land protection requires a final clarification of the need for this step and the use of mechanisms developed by science. To solve such problems, you should use the conditions of application of legal remedies, which should be understood as the circumstances on which any phenomenon depends. The very conditions of legal protection of land are proposed to be divided into three groups: legal, social and economic, social and psychological.

Key words: *hazardous substances, land protection, legal protection of lands from pollution, land pollution.*

Актуальність теми. Охорона земель від забруднення сьогодні стає завданням глобального значення, оскільки внесення в навколишнє середовище нових нехарактерних хімічних і біологічних речовин, які чинять шкідливий вплив на природні екосистеми й людину і яких природа не здатна позбутися самоочищенням, а також експлуатація значних площ для збирання, перероблення, складування або захоронення відходів міняє ландшафти, впливає на якість джерел питної води, зумовлює насичення атмосферного повітря неприємними або навіть шкідливими запахами, звужує використання земель під цілі житлово-цивільної, соціально-культурної та промислової забудови. Тому й охорона навколишнього природного середовища, й охорона земель від забруднення охоплює низку складників різного спрямування, кожен із яких має декілька передумов виникнення у цій сфері. У попередніх публікаціях авторка вже досліджувала соціальні, екологічні, економічні, технологічні, організаційні передумови охорони земель. У цьому разі особлива увага приділена проблемам правових передумов охорони земель від забруднення небезпечними речовинами.

Метою статті є дослідження теоретико-правових проблем протидії забрудненню земель небезпечними речовинами в Україні, аналіз правових передумов відповідної діяльності держави.

Аналіз дослідження даної проблематики. Право на життя стимулює діяльність кожної людини та індивіда (залежно від своїх можливостей) робити все, аби не зруйнувати основи природи, які є територією його проживання. Ось чому в преамбулі Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» вказано на необхідність гармонійної взаємодії суспільства і природи, за якої використання природного середовища суспільством не порушує функції життєзабезпечення й інших екосистем. Так, суспільство, держава в процесі управління діяльністю не можуть ігнорувати, не брати до уваги екологічні фактори, бо це загрожує настанням руйнівних наслідків, викликаних самою природою, за умов байдужого ставлення суспільства до її охорони. Тому не випадково ст. 16 Конституції України встановлює обов'язок держави щодо дотримання екологічної рівноваги на території України [1].

До правових передумов охорони земель слід зарахувати можливість впливу на суспільні відносини в галузі землекористування за допомогою правових заходів. Правові заходи слід засто-

совувати в тих випадках, коли бажаного впливу на суспільні відносини не можна досягнути за допомогою інших соціальних регуляторів поведінки, тобто за допомогою норм моралі, релігійних та корпоративних норм. Мета застосування заходів правової охорони земель спрямована на забезпечення існування належного стану землі, протидії погіршенню її стану. Натепер уже не викликає сумніву те, що норми моралі та релігійні норми, які протягом тривалого часу визначали правила поведінки людини стосовно землі, не виконують свого призначення з урахуванням стану земельних ресурсів.

Передумовою запровадження широкого правового впливу в цій сфері є інтенсифікація виробничої діяльності, що призводить до необхідності застосування більш серйозних соціальних регуляторів поведінки людини, ніж норми моралі, звичаї та традиції.

Наступною передумовою правової охорони земель є можливість досягнення цілей у такій діяльності. Її сутність полягає в тому, що правова норма буде практично функціональною і досить ефективною лише тоді, коли є об'єктивна можливість її реалізації, тобто втілення дії правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності. Будь-яка охоронна норма щодо землі повинна бути сформульована таким чином, щоб факт її існування та порушення міг бути виявленим та доведеним: 1) із достатнім ступенем достовірності; 2) законними та доступними діями; 3) без шкоди для моралі та соціально позитивних міжособових зв'язків людей [5: 6, с. 35].

Іншою передумовою встановлення заходів правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами є наявність історичних традицій. Адже на всіх етапах еволюційного розвитку суспільства земля була основним джерелом існування людини і завжди виступала предметом жорсткої боротьби між людьми, війни в минулі часи також відбувалися для заволодіння землею, первісні капітали нагромаджувалися завдяки земельним ресурсам, а держава намагалася забезпечити належну правову охорону землі та прав на неї, самостійне закріплення отримала недоторканість права власності на землю.

Однак на всіх етапах історичного розвитку держави та права земля охоронялася лише як об'єкт права власності та об'єкт господарювання. Такий підхід зумовлюється тим, що рівень

соціально-економічних відносин на той час не становив загрози для землі як об'єкта природи.

Таким чином, необхідність в охороні земель від забруднення небезпечними речовинами, а також іншого погіршення їх якісного стану правовими заходами набула актуальності поряд з історичним розвитком нашої держави.

Важливою підставою застосування правових заходів охорони земель та користування природними ресурсами є необхідність правової гарантії охорони конституційних прав та свобод. В еколого-правовій науці правам і свободам особи, їх систематизації приділяється достатня увага, але гарантії цих прав і свобод потребують додаткового наукового дослідження.

У юридичній літературі виділяють гарантії в широкому й вузькому розумінні. У широкому сенсі під ними розуміють гарантії, які охоплюють усю сферу дії наданих прав та покладення на них юридичних обов'язків щодо використання землі як природного об'єкта та володіння конкретною земельною ділянкою, а гарантії у вузькому розумінні закріплені в земельному законодавстві й охоплюють лише сферу захисту суб'єктивних прав, що впливають із них. Специфіка цих гарантій полягає в тому, що система економічних, політичних, ідеологічних гарантій права громадян на сприятливе для життя навколишнє природне середовище працює лише через юридичні гарантії, які безпосередньо забезпечують реальний правовий статус особи [4].

Здійснювана державою охорона земель належить до правових гарантій реального здійснення цих прав поряд з екологічними, соціальними, організаційними та іншими. Ст. 50 Конституції України [1] закріплює право громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля й на відшкодування шкоди, яка заподіюється порушенням цього права. Земля, як відомо, є одним з основних елементів довкілля, тому від її якісного природного стану залежить безпека всього довкілля. Заподіяння шкоди земельним ресурсам порушує право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право вільного використання природних ресурсів, зокрема землі [1].

Не лише юридичне закріплення правових гарантій охорони прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, але й наявність механізму реалізації цих гарантій повинні стати запорукою забезпечення глобальної екологічної безпеки. Небезпека тут – це потенційна загроза виникнення збитку або іншої форми реалізації ризику (забруднення, пошкодження, псування) земельних ресурсів, що зумовлена специфікою останнього. Зважаючи на це, небезпека є ключовою характеристикою загрози, яка відображає взаємодію двох основних елементів: 1) носія загрози – земельної ділянки як об'єкта, що зазнає зниження своєї цінності внаслідок реалізації такої потенційної загрози, та суб'єкта – власника або землекористувача

земельної ділянки – як особи, яка безпосередньо зазнає шкоди (збитку) внаслідок такого пошкодження; 2) навколишнього середовища, в якому функціонують як об'єкт, так і суб'єкт ризику – носії загрози, які можуть провокувати її реалізацію [6; 7].

Законодавець при визначенні правових заходів охорони земель повинен урахувати відповідність носія загрози до навколишнього середовища, в якому функціонує такий носій. Це необхідно для того, щоб правильно визначити правовий режим поводження з окремими об'єктами, які можуть завдати шкоди земельним ресурсам. Такими об'єктами для земельних ресурсів є пестициди й агрохімікати як речовини, що в сучасному агропромисловому комплексі найбільш часто контактують із земельними ділянками і водночас є потенційним джерелом небезпеки.

Основи законодавчої політики сформульовані на міжнародному рівні в Статуті ООН, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, які схвалені 25-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН [2; 3].

Соціальна цінність земель також визначається важливістю землі як об'єкта права власності. Так, зі змісту ст. 148 Господарського кодексу України на розвиток ст. 13 Конституції України впливає [1], що як об'єкт права власності земля належить до надбання всього Українського народу [9, с. 39]. Конституція України невідповідно носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні визначає народ, який безпосередньо або через уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування реалізує цю владу, зокрема стосовно недоторканості землі як просторової основи функціонування держави та вирішення питань щодо змін меж її території. Це виключне право народу як носія суверенітету, тому Конституція України покладає на державу обов'язок щодо особливої охорони основного національного багатства. Стосовно цього особлива охорона держави щодо земель може диференціюватися з урахуванням їх ціннісних характеристик та функціонального призначення [6, с. 166].

Зауважимо, що соціальна цінність земель визначається тим, що заходи правової охорони спрямовані на збереження та відновлення нормального та природного якісного стану землі як необхідної умови збереження екологічної рівноваги. Крім того, на ступінь соціальної цінності земельних відносин також впливає стан суспільної думки щодо шкідливості того чи іншого правопорушення. Якщо суспільна думка є негативною до порушення певних вимог норм та до наслідків такого порушення, то відповідні вимоги повинні стати правовими [6; 8]. Отже, правова охорона земель визначається соціальною цінністю, оскільки вона забезпечує екологічну безпеку суспільства. Таким чином, суспільна цін-

ність землі, її ступінь та характер залежить від особливостей землі як складника екологічної безпеки та об'єкта земельних правовідносин.

Для правильного застосування правових заходів регулювання суспільного життя необхідно поряд із підставами враховувати умови застосування правових заходів охорони земель. За наявності розглянутих вище підстав застосування правових заходів охорони перед законодавцем постає проблема остаточного з'ясування необхідності цього кроку та використання напрацьованих наукою механізмів якісного розроблення необхідної правової норми. Умови правової охорони земель можна уявно поділити на три групи: юридичні, соціально-економічні, соціально-психологічні.

Аналізуючи чинне законодавство щодо встановлення правових заходів охорони земель, можна виділити такі форми реалізації загрози, які мають місце щодо земельних ресурсів, як господарська діяльність, меліорація, використання осадів стічних вод, застосування пестицидів та агрохімікатів, здійснення господарської діяльності, пов'язаної зі зберіганням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням і захороненням відходів, містобудівна діяльність, застосування нових технічних засобів і технологій, радіоактивне забруднення [9].

Таким чином, вищевикладені передумови різного характеру в сукупності створюють основу організації належної правової охорони земель від забруднення правовими, екологічними, економічними, технологічними, організаційними та іншими способами. Їх необхідно враховувати і (за можливості) перетворювати в реальні дії щодо здійснення відповідних природоохоронних заходів, не ігноруючи об'єктивних умов і факторів екологічного, соціального, економічного та іншого порядку, оскільки природа карає тих, хто порушує природні й правові закони. Тому завданням правової охорони навколишнього середовища, як указано в ст. 1 Закону України «Про охорону земель» [4], є забезпечення попередження і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на довкілля та реалізація політики охорони навколишнього середовища і земельні ресурси в цілому, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Суспільна думка в Україні щодо нетерпимості та неможливості пошкодження земель сформувалася досить давно. Послідовно приходило масове усвідомлення того, що землі потребують охорони. Так, у радянські часи ставлення до землі було споживацьким, вона розглядалася лише як об'єкт господарювання. На той час держава, будучи монопольним власником землі, регулювала відносини щодо використання та охорони земель як об'єкта господарювання

та закріплювала положення про те, що земля може належати лише державі. Тому посягання на заборони та приписи, встановлені державою щодо належності землі, визнавалися суспільно небезпечними, навіть злочинними.

Споживацьке ставлення як до природи в цілому, так і до окремих її елементів, виражається в екстенсивних формах природокористування в поєднанні з чинниками інтенсивного зламу встановлених моральних цінностей та з ідеями «суспільства споживачів». Саме такі підходи заклали підвалини глобальної екологічної кризи, що спіткала людство останніми десятиріччями. Правові проблеми охорони земель від забруднення небезпечними речовинами стали привертати увагу та почали набувати загального характеру ще в середині ХХ ст. Це пов'язано з невпинним зростанням екстенсивності використання землі й загостренням негативних екологічних наслідків техногенного й антропогенного характеру. Зважаючи на це, відповідні положення знайшли своє відображення в ст. 14 Конституції України [1], яка зарахувала землю до основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, оскільки значущість права для людини й суспільства полягає в розмежуванні сфер свободи і сваволі, правомірного й неправомірного.

Далі необхідно звернути увагу на те, що підставою для застосування правових заходів охорони земель є неможливість відновлення чи захисту зазначеного природного ресурсу без утручання держави. Зауважимо, що земля не має споживчої вартості, хоча і є найважливішою цінністю народу України задовольняє різноманітні потреби як усього суспільства в цілому, так і окремих його суб'єктів.

Державний стандарт 26640-85 «Земля. Терміни і визначення» визначає землю як найважливішу частину навколишнього середовища, що характеризується простором, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами і головним засобом виробництва в сільському господарстві, а також як просторову базу розміщення галузей національного господарства [10]. Визначення поняття «земля» як складника природного середовища, що перебуває в нерозривному зв'язку з іншими об'єктами природи та виконує головну екологічну функцію природного ресурсу, в юридичній літературі надало підстави розглядати землю та ґрунт як самостійні об'єкти правової охорони.

Висновки. Таким чином, усі землі України, незважаючи на напрям їх залучення в користування та обсяг виконуваних ними функцій, належать до земельних ресурсів, становлять земельний фонд і володіють певним потенціалом, тому земельний потенціал пропонуємо розглядати як сукупність доступної та прихованої продуктивності землі та здатності її як ресурсу задовольняти потреби суспільства. Також варто

зазначити, що не всі землі можуть бути залучені в господарський обіг. Крім цього, тривале використання залучених у користування земель як вичерпного природного ресурсу здатне зменшу-

вати величину земельного потенціалу. Зазначені обставини зумовлюють потребу в правовій охороні земель, зокрема від забруднення небезпечними речовинами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.;
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від червня 1945 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> ;
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відносно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. Действующее международное право. Москва : Московский независимый ин-т международного права, 1996 Т. 1. С. 65–73.
4. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
5. Жариков Ю.Г. Охрана почв – обязанность землепользователей. Москва : Юридическая Литература, 1965 С. 3.
6. Шемшученко Ю.С. Правовая охрана окружающей среды в области промышленного производства. Киев : Наукова думка, 1986.
7. Оборотов Ю.М., Завальнюк В.В. Антропологізація права: традиції та сучасність : монографія. Одеса, 2015 350 с.
8. Kostytsky Vasyl., Ensuring ecological safety or ensuring a favorable environment: theoretical and legal justification of the function of a modern ecological state. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. Vol. 5, No. 2 (2018), P. 25–32.
9. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
10. Попова А.О. Порівняльно-правовий аналіз заходів охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в деяких країнах пострадянського простору. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю юрид. ф-ту (м. Київ, 4–5 лист. 2016 р.)*. Київ : НУБіП України, 2016. С. 160–161.
11. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.

УДК 351.743

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-1.9>

Пчелін В.Б.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування
факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9540-9084

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРИТЯГНЕННЯ ОСОБИ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ У СТАНІ АЛКОГОЛЬНОГО, НАРКОТИЧНОГО ЧИ ІНШОГО СП'ЯНІННЯ АБО ПІД ВПЛИВОМ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ, ЩО ЗНИЖУЮТЬ ЇХ УВАГУ ТА ШВИДКІСТЬ РЕАКЦІЇ

FEATURES NORMATIVE LEGAL REGULATION OF MAKING THE LEGAL RESPONSIBILITY FOR DRIVING DRUNK, DRUGS OR OTHER INTOXICATION OR UNDER THE INFLUENCE OF DRUGS, WHICH REDUCES THEIR ATTENTION AND REACTION SPEED

У статті автор досліджує особливості нормативно-правової регламентації притягнення особи до юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Здійснюється аналіз законодавства, у відповідності до якого було запроваджено інститут кримінальних проступків. Наголошується, що протягом значного часу такий інститут кримінального права не функціонував. І лише в 2018 році було прийнято відповідний нормативно-правовий акт, яким було внесено зміни до численної кількості нормативно-правових актів у частині врегулювання нормативно-правової регламентації інституту кримінального проступку. Одним із ключових аспектів указаних законодавчих змін було запровадження кримінальної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, з одночасним скасуванням адміністративної відповідальності за таке діяння. При цьому встановлено, що протягом 2019–2020 років до законодавства, на основі якого здійснюється нормативно-правова регламентація притягнення особи до юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, вносилися зміни, що мало негативний вплив на правозастосовчу діяльність уповноважених суб'єктів. Зокрема, натеper неоднозначні у своїх позиціях судді, які розглядають і вирішують справи про адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Обґрунтовано, що така ситуація потребує свого негайного вирішення шляхом внесення змін до законодавства, на підставі якого здійснюється нормативно-правова регламентація притягнення особи до юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, керування транспортним засобом у стані сп'яніння, нормативно-правова регламентація, законодавство про відповідальність.

In this article, the author explores the features of the legal regulation of bringing a person to justice for driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or under the influence of drugs that reduce their attention and speed of reaction. An analysis of the legislation in accordance with which the institute of criminal offenses was introduced is carried out. It is noted that this institution of criminal law has not functioned for a long time. And only in 2018, a relevant legal act was adopted, which amended a number of legal acts in terms of regulating the legal regulations of the institution of criminal offense. One of the key aspects of these legislative changes was the introduction of criminal liability for driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or drugs that reduce their attention and speed of reaction while eliminating administrative liability for this act. It is established that during 2019–2020 to the legislation on the basis of which the legal regulation of bringing a person to justice for driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxication or under the influence of drugs that reduce their attention and the speed of reaction, changes were made, which had a negative impact on the law enforcement activities of authorized entities. In particular, today judges are ambiguous in their positions, who consider and decide cases of administrative offenses, the responsibility

for which is provided by Art. 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. It is substantiated that such a situation needs to be resolved immediately by amending the legislation on the basis of which the legal regulation of bringing a person to justice for driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or under the influence of drugs that reduce their attention and reaction speed.

Key words: *administrative liability, criminal liability, drunk driving, legal regulations, liability legislation.*

Постановка проблеми. Ignorantia juris nocet [1, с. 337]. Саме таке правило, яке свого часу було сформоване в римському праві, знайшло своє законодавче відображення в ст. 68 Конституції України, відповідно до положень якої незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [2]. Разом із тим низка законодавчих положень, відповідно до яких здійснюється нормативно-правова регламентація відповідної сфери суспільних відносин, у тому числі визначається міра юридичної відповідальності за порушення санкціонованих у їх межах правил поведінки, настільки складна, що в ній не можуть розібратися не те що пересічні громадяни, а й професійні юристи, адвокати, судді. Зокрема, такий стан справ знаходить свій яскравий прояв у межах нормативно-правової регламентації суспільних відносин, пов'язаних з притягненням особи до юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Стан дослідження проблеми. Особливості нормативно-правової регламентації притягнення особи до адміністративної відповідальності були предметом наукових досліджень у працях таких учених, як: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, О.І. Безпалова, С.І. Гусаров, М.В. Джафарова, О.В. Джафарова, М.В. Завальний, В.О. Іванцов, В.Ю. Кікінчук, Н.В. Коломоець, А.Т. Комзюк, О.М. Музичук, О.В. Пабат, О.О. Панова, С.А. Резанов, О.Ю. Салманова, О.Ю. Синявська, В.С. Селюков, В.В. Сокурєнко, С.О. Шатрава, Д.В. Швець, В.П. Яценко та інші. Указані вчені, без сумніву, зробили значний внесок як у розвиток науки адміністративного права, зокрема такого правового інституту, як адміністративна відповідальність, так і в удосконалення законодавства, яким регламентується названа сфера суспільних відносин. Разом із тим доводиться констатувати, що інститут притягнення особи до юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, досліджено фрагментарно, в межах більш широкої правової проблематики. Окрім цього, необхідність проведення представленого дослідження зумовлена значними законодавчими новелами у вказаній сфері суспільних відносин.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження особливостей нормативно-правової регламентації притягнення особи до юри-

дичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Досягнення цієї мети має відбутися через виконання таких завдань: здійснення аналізу законодавчих положень, які визначають особливості притягнення особи до юридичної відповідальності за вказане діяння; встановлення недоліків нормативно-правової регламентації вказаної сфери суспільних відносин; аналіз судової практики та окремих позицій учених-правознавців, практикуючих юристів щодо притягнення особи до відповідного різновиду юридичної відповідальності за вказане діяння.

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на підставі комплексного аналізу положень національного законодавства, законопроектної роботи, судової практики та позицій учених-правознавців, практикуючих юристів виявлено недоліки нормативно-правової регламентації притягнення особи до юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Виклад основного матеріалу. 13 квітня 2012 року в правовому полі відбулася значна подія – на зміну діючому до того часу Кримінально-процесуальному кодексу України від 28 грудня 1960 року [3] було прийнято кардинально новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який набрав чинності 20 листопада 2012 року [4], положення якого внесли багато новел до основних інститутів кримінального та кримінального процесуального права. Однією з таких новел було введення інституту кримінального проступку. Як було зазначено в Розділі Х «Прикінцеві положення» Кримінального процесуального кодексу України, положення, що стосуються кримінального провадження щодо кримінальних проступків, вводяться в дію одночасно з набранням чинності законом України про кримінальні проступки [4]. Але багато років такий закон не приймався, а вчені-правознавці у своїх працях неоднозначно висловлювалися з приводу запровадження інституту кримінального проступку.

І лише відносно недавно в напрямі становлення інституту кримінальних проступків почались певні зрушення, що мало свій відбиток на інституті адміністративної відповідальності, зокрема вплинуло на порядок притягнення особи до юридичної відповідальності за керу-

вання транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Так, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року (далі – закон № 2617-VIII) [5], внаслідок чого до законодавства, що регламентує досліджувані суспільні відносини, було внесено значні зміни. Так, ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (далі – КпАП України) отримала нову редакцію й стала встановлювати адміністративну відповідальність за керування суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції [6]. Своєю чергою Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року (далі – КК України) було доповнено новою нормою – ст. 286-1, яка встановлювала кримінальну відповідальність за керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [7]. Слід відзначити, що станом натеper на офіційному вебпорталі парламенту України й досі вказані вище нормативно-правові акти знаходяться в наведеній редакції.

Разом із тим закон № 2617-VIII [5] протягом свого існування вже зазнав деяких змін. Так, по-перше, йдеться про те, що вищенаведений нормативно-правовий акт було змінено внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 3 грудня 2019 року [8], в результаті чого набрання чинності законом № 2617-VIII [5] було відтерміноване з 1 січня 2020 року на 1 липня 2020 року. Такі кроки було прийнято в зв'язку із тим, що в листопаді 2019 року виявилось, що практично всі органи кримінальної юстиції, в компетенцію яких згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством входить здійснення досудового розслідування щодо діянь, які належать до категорії кримінальних проступків, не готові до здійснення цієї діяльності. Зокрема, не створені відповідні підрозділи дізнання, не підготовлені виконавці, не підготовлені нормативно-правові акти, не сформовані штатні структури тощо [8]. По-друге, було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового

розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 17 червня 2020 року (далі – закон № 720-IX) [9], яким фактично було скасовано запропоновані законом № 2617-VIII зміни щодо посилення відповідальності (з адміністративної на кримінальну) за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Фактично ст. 286 КК України [7] була скасована, а ст. 130 КпАП України [6] отримала попередню редакцію. Тут і виникли основні проблеми, що знайшли свій прояв під час прийняття відповідних судових рішень.

Так, наприклад у постанові в справі № 202/4632/20 (провадження № 3/202/2389/2020) Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська зауважив, що зміни до Кодексу про адміністративну відповідальність у ст. 130 та в кримінальний кодекс у ст. 286-1 не внесені і за офіційним виданням (сайт Верховної Ради України) відповідальність за відмову особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку медичного освідування на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння передбачена ст. 286-1 КК України [10]. Із чого витікає, що суд у наведеному випадку не враховує зміни, які були внесені законом № 720-IX [9]. І така позиція є цілком виправданою не тільки з огляду на те, що на офіційному вебпорталі парламенту України розміщені наведені редакції зазначених нормативно-правових актів. Тут слід відзначити, що внесені законом № 720-IX зміни було здійснено з порушенням законодавчої техніки й загалом всупереч чинному законодавству. У такому разі йдеться про те, що відповідно до ч. 6 ст. 3 КК України зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до КК України та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення [7]. Так само у ст. 2 КпАП України зазначено, що зміни до законодавства України про адміністративні правопорушення можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та інших законів України, що встановлюють адміністративну відповідальність, та/або до законодавства України про кримінальну відповідальність, та/або до кримінального процесуального законодавства України [6].

Спираючись на наведені позиції, можна стверджувати, що натеper нормативно-правова регламентація притягнення особи до юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, потребує свого вдосконалення. На нашу думку, на сучасному етапі роз-

виту такої сфери суспільних відносин, зокрема неготовність уповноважених суб'єктів реагувати на такий вид правопорушення як на кримінальний проступок, за вказане діяння повинна бути передбачена адміністративна відповідальність. Однак і в такому разі нормативно-правова регламентація цієї сфери суспільних відносин повинна зазнати змін. Адже, як цілком слушно зауважують, адміністративна відповідальність відіграє важливу роль у забезпеченні правопорядку в суспільному житті серед інших видів відповідальності. Велике значення адміністративної відповідальності пояснюється насамперед тим, що адміністративні правопорушення є одними з найпоширеніших з усіх видів правопорушень [11, с. 124]. Тому слід підтримати позицію тих фахівців, які вказують, що натепер указана проблемна ситуація повинна бути вирішена шляхом: 1) скасування кримінальної відповідальності за керування транспортними засобами у стані сп'яніння, виключивши ст. 286-1 з КК України; зміни редакції ст. 130 КпАП України, повернувшись до попередньої редакції, що передбачала адміністративну відповідальність за керування у стані сп'яніння саме транспортними засобами [12]. При цьому від себе зазначимо, що такі кроки, на нашу думку, повинні бути зроблені як першочергові

задля вирішення саме наявної нині проблеми нормативно-правової регламентації досліджуваної сфери суспільних відносин. Надалі вважаємо повинна відбутися градація вказаного діяння, де окремі норми будуть встановлювати за нього адміністративну відповідальність, а в разі перевищення певних показників відповідальність буде вже кримінальна. Відзначимо, що такі позиції будуть розглянуті й обґрунтовані нами в межах подальших досліджень.

Висновки. Отже, натепер є низка проблем у здійсненні нормативно-правової регламентації притягнення особи до юридичної відповідальності за керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Наявність таких проблем насамперед пов'язана із вкрай низькою якістю законодавчої роботи. Це знаходить свій прояв у неоднозначності судової практики, наявності численних скарг на дії осіб, уповноважених здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 130 КпАП України. Вирішенням такої ситуації має стати негайне реагування законодавця на неї, зокрема внесення вищевказаних змін як до положень КК України, так і КпАП України.

Список використаних джерел:

1. Бабичев Н.Т., Боровский Я.М. Словарь латинских крылатых слов: 2500 единиц. / Под ред. Я.М. Боровского. 2-е изд., стереотип. Москва : Рус. яз., 1986. 960 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 17. Ст. 71.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
8. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: документ від 03.04.2020. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68550&pf35401=525544> (дата звернення: 07.02.2021).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 03.07.2020 № 720-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 47. Ст. 408.
10. Справа про адміністративне правопорушення № 202/4632/20. *Матеріали Індустріального районного суду м. Дніпропетровська / Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90727815> (дата звернення: 07.02.2021).
11. Дембіцька С.Л. Розуміння адміністративної відповідальності щодо застосування адміністративного примусу органами державної влади. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 1 (11). С. 120–128.
12. Паламарчук О., Балацький І. Яка відповідальність чекає на п'яного за кермом – адміністративна чи кримінальна? *Юридична газета*. 2020. № 21 (727). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/yakavidpovidalnist-chekae-na-pyanogo-za-kermom--administrativna-chi-kriminalna.html> (дата звернення: 07.02.2021).

УДК [316.334.4:[374.7.091.212:34]](477)
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-1.10>

Шандра Р.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-5777-6713

Бедрій М.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0003-4021-1980

ПРАВОВА ОСВІЧЕНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ НЕЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

LEGAL ENLIGHTENMENT OF APPLICANTS FOR HIGHER NON-LEGAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE LEGAL STATE'S STANDING IN UKRAINE: SOCIOLOGICAL-LEGAL ASPECT

Стаття присвячена правовій освіченості громадян, які здобувають вищу неюридичну освіту, у кореляції з проблемою становлення правової держави в Україні. Автори підтримують думку про те, що у правовій державі повинен бути високий рівень правової культури, формування якого потребує поширення у суспільстві знань про право. Проаналізовано положення Загальної декларації прав людини, Закону України «Про вищу освіту» та інших нормативно-правових актів, які вказують на необхідність набуття базових правничих знань незалежно від професійної приналежності.

Основою статті стали результати проведеного у листопаді 2017 р. викладачами кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка опитування студентів неюридичних факультетів університету. Опитування показало, що студенти зацікавлені у вивченні юридичних дисциплін, які підвищують правову грамотність, сприяють формуванню правової культури студентів як громадян та майбутніх фахівців, і вважають, що такі дисципліни повинні викладатися в університеті (69,8%). Вони переконані, що їм важливо знати свої права (як споживача, власника, громадянина, фахівця тощо), норми законів та юридичну практику, які можуть захистити їх від протиправних дій органів державної влади та інших осіб (73,4%). Більшість студентів хотіла б краще знати свої права та способи їхнього захисту (74%).

За результатами опитування сформульовано висновок про те, що одним із найважливіших завдань сучасних українських університетів є надання студентам можливості вивчати правничі дисципліни для ознайомлення зі своїми правами, аналізу основних нормативно-правових актів, судової та адміністративної практики, вироблення і вдосконалення навичок застосування практичних засобів та механізмів захисту прав людини тощо. Відзначено великий попит на вивчення юридичних предметів студентами різних спеціальностей, який щорічно виявляється під час вибору загальноуніверситетських навчальних дисциплін у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Ключові слова: *правознавство, вища освіта, правова освіченість, правова держава, студенти неюридичних факультетів.*

The article is devoted to the legal enlightenment of citizens who receive higher non-legal education, in correlation with the problem of the legal state's standing in Ukraine. The authors support the idea that the legal state should have a high level of legal culture, the formation of which requires the spread of knowledge about law in society. The provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the Law of Ukraine "On Higher Education" and other normative-legal acts that indicate the need to acquire basic legal knowledge, regardless of professional affiliation, are analyzed.

The article was based on the results of a survey conducted in November 2017 by lecturers of the Department of Ukraine's Law Fundamentals of Ivan Franko National University of Lviv students of non-legal faculties of the university. The survey showed that students are interested in studying legal disciplines that increase legal literacy, contribute to the formation of legal culture of students as citizens and future professionals and believe that such disciplines should be taught at the university (69.8%). They are convinced that it is important for them to know their rights (as a consumer, owner, citizen, specialist, etc.), norms of law and legal practice that can protect them from illegal actions of public authorities and others (73.4%). Most students would like to know better their rights and ways to protect them (74%).

According to the results of the survey, it is concluded that one of the most important tasks of current Ukrainian universities is to provide students with the opportunity to study law to get acquainted with their rights, analyze basic regulations, judicial and administrative practice, develop and improve skills of practical tools and mechanisms of protection of human rights, etc. There is a great demand for the study of legal subjects by students of various specialties, which is manifested annually in the choice of selective subjects at the Ivan Franko National University of Lviv.

Key words: *jurisprudence, higher education, legal education, legal enlightenment, students of non-legal faculties.*

Проблема правової освіченості здобувачів вищої неюридичної освіти в Україні посідає вагоме місце серед актуальних напрямів наукових досліджень. У цій статті проведено аналіз взаємозв'язку цієї проблеми з іншим не менш важливим питанням – становленням правової держави в Україні. Оскільки увага українських правознавців традиційно та цілком природно прикута до проблемних аспектів організації вищої юридичної освіти, малодослідженим залишається питання про правові знання та компетентності громадян, які навчаються на неюридичних спеціальностях. Водночас наявність таких знань, на нашу думку, є корисною у професійному розвитку і повсякденному житті кожної людини, а також необхідною умовою для ствердження України як правової держави.

Від часу свого створення (1980 р.) кафедра основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка забезпечує викладання правничих навчальних дисциплін на неюридичних факультетах, доповнюючи фахову підготовку студентів цінними знаннями про державу, право та інші фундаментальні юридичні поняття, а також знайомить їх із цікавою адміністративною і судовою практикою. В основу цієї статті покладені результати опитування студентів неюридичних факультетів університету, проведеного викладачами кафедри у листопаді 2017 р. Немає сумніву, що згадані результати не втратили актуальності й у сьогоднішні.

Отже, метою статті є з'ясування значення правової освіченості здобувачів вищої неюридичної освіти для становлення правової держави в Україні.

Як відомо, у ст. 1 Конституції Україна була проголошена не лише незалежною та суверенною, але й демократичною, соціальною і правовою державою. Водночас дослідники є солідарними в думці, що більшість ознак української правової державності мають формальний характер [1, с. 104], а тому про реальне існування правової держави в Україні стверджувати передчасно. Крім формальних ознак правової держави, необхідно забезпечити втілення соціально-змістовних ознак, серед яких вагоме місце посідає, згідно з ученням П. Рабіновича, «притаманність усім громадянам високої правової культури, зокрема їх обізнаності з життєво необхідними законами, а також умінь і навичок використання останніх у практичному житті» [2, с. 49].

У сучасних умовах рівень правової культури та правосвідомості населення України як держави, що прагне стати правовою, є не досить високим. Це зумовлене радянською тоталітарною спадщиною, недовірою до органів влади, що систематично порушували права громадян протягом років незалежності, а також низьким рівнем обізнаності в праві самого населення. До прикладу, за результатами соціологічного опитування, проведеного у 2011 році науковцями Г. Ревіною та Н. Шершень, було встановлено, що 32,4% від усіх опитаних громадян не знайомі з таким терміном, як «правова держава», але все ж 68,6% з них вважають, що розуміють його зміст, а пояснюючи його називали такі ознаки правової держави, як «держава, у якій діють закони», «країна, в якій поважають права громадян» і «держава, діяльність якої підпорядкована нормам права». Водночас 88,6% опитаних стверджують, що Україна не є правовою державою, і лише 11,4% погодились, що деякі елементи правової держави наявні. Проте статистичні показники щодо визнання чи невизнання України правовою державою навряд чи можна вважати репрезентативними, оскільки близько 20% опитаних, які зробили висновок, що Україна не є правовою державою, навіть не знайомі з цим терміном. Тому необхідно розробляти та реалізовувати державні програми щодо поширення юридичних знань серед населення, виховання у нього поваги до права тощо [3, с. 275; 4, с. 175–176].

Згідно із ст. 26 Загальної декларації прав людини, «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини». Ст. 29 декларації визначає, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи. Під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [5].

Наведені обставини вказують на те, що заклади вищої освіти повинні не лише формувати навички, необхідні для підготовки фахівців у вузькій сфері (економіці, культурі, географії, фізиці, хімії, біології, філології тощо), а і забез-

печувати всебічний розвиток особи та надати їй інструментарій для знання, розуміння і захисту своїх прав, знання обов'язків перед суспільством і державою, встановлених законом меж прав людини тощо. Саме такі освічені та всебічно розвинуті індивіди можуть стати ядром громадянського суспільства і разом сприяти розвитку правової держави. Однак формування високого рівня правової свідомості та правової культури населення неможливе без системного та якісного правового навчання, яке є важливим інструментом інформування громадян про свої права та вироблення навичок для їхнього захисту.

Розуміння цієї проблеми зумовило необхідність відобразити роль правового навчання у національних нормативно-правових актах. Так, згідно зі ст. 26 Закону України «Про вищу освіту», на заклади вищої освіти покладено завдання, які закріплюють за ними становище найважливіших державних центрів, покликаних сприяти формуванню громадянського суспільства в Україні, а саме: участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу; формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися у сучасних умовах; забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства [6].

Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 затверджено «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки» (надалі – Стратегія). У Стратегії зазначено, що активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

Серед напрямів реалізації Стратегії передбачено такі як створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства і міжсекторальної співпраці. У рамках зазначених стратегічних напрямів були поставлені такі завдання: активізація комплексних заходів, спрямованих на підвищення громадянської освіти населення щодо можливості захисту своїх прав та вираження інтересів через різні форми демокра-

тії участі; включення до навчальних програм загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів курсів і тем з питань розвитку громадянського суспільства; проведення просвітницьких заходів та соціальної реклами з питань взаємодії з організаціями громадянського суспільства, розвитку громадянського суспільства; стимулювання наукових досліджень, публікацій та просвітницьких заходів у сфері розвитку громадянського суспільства і міжсекторальної співпраці [7].

Водночас варто відзначити зростання попиту громадян на одержання правових знань і навичок. Так, у листопаді 2017 р. викладачі кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка проводили анонімне соціологічне опитування серед студентів неюридичних факультетів університету «Про важливість правової грамотності для студента в особистому та професійному житті». Загалом опитано 628 студентів з 1-го по 5-й курс на 17 факультетах університету.

Питання, що поставлені студентам, та результати опитування відображені у таких діаграмах (рис. 1-6).

Питання 1: «Чи хотіли б ви краще знати свої права та способи їхнього захисту?» (рис. 1).

Питання 2: «Як часто ви потрапляли у ситуації, коли вам потрібна була юридична консультація?» (рис. 2).

Питання 3: «Оцініть за шкалою від 1 до 5, яким, на вашу думку, є рівень правової грамотності середньостатистичного студента на вашому факультеті» (рис. 3).

Питання 4: «Чи потрібна правова грамотність у вашій майбутній професійній діяльності?» (рис. 4).

Питання 5: «Оцініть за шкалою від 1 до 5, наскільки важливо для вас знати свої права (як споживача, власника, громадянина, фахівця тощо), норми законів та юридичну практику, які можуть захистити вас від протиправних дій органів державної влади та інших осіб» (рис. 5).

Питання 6: «Чи вважаєте ви, що серед навчальних дисциплін, які викладаються в університеті, повинні передбачатись дисципліни (зокрема, «Правознавство»), які підвищують правову грамотність та сприяють формуванню правової культури студентів як громадян та майбутніх фахівців? Оцініть потребу у вивченні такої дисципліни за шкалою від 1 до 5» (рис. 6).

Проведене опитування показало, що більшість студентів Львівського національного університету імені Івана Франка схиляється до думки, що правова грамотність є важливою складовою частиною їхньої професійної підготовки і може бути для них корисною. Вони зацікавлені у вивченні юридичних дисциплін, які підвищують правову грамотність, сприяють формуванню правової культури студентів як громадян та майбутніх фахівців, і вважа-

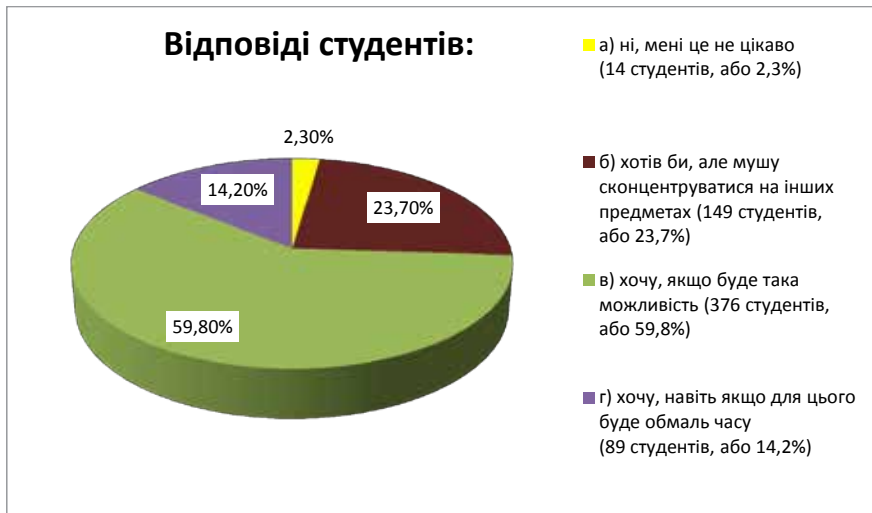

Рис. 1

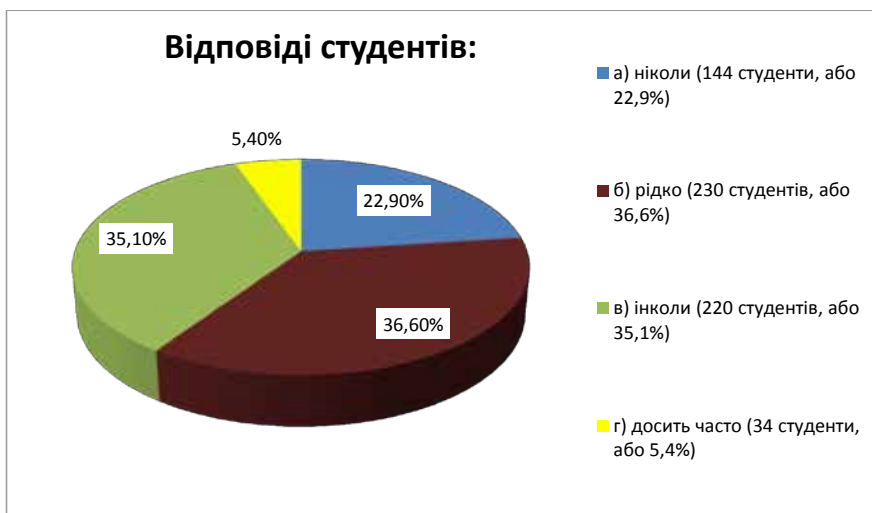

Рис. 5

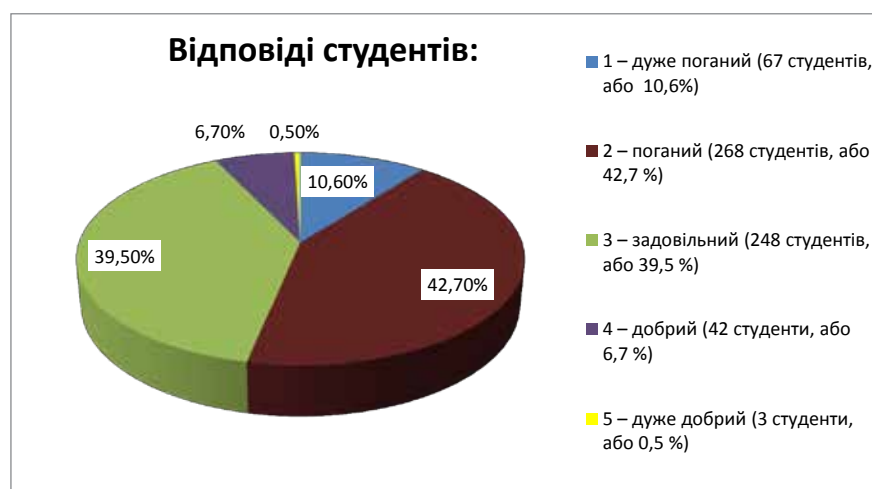

Рис. 3

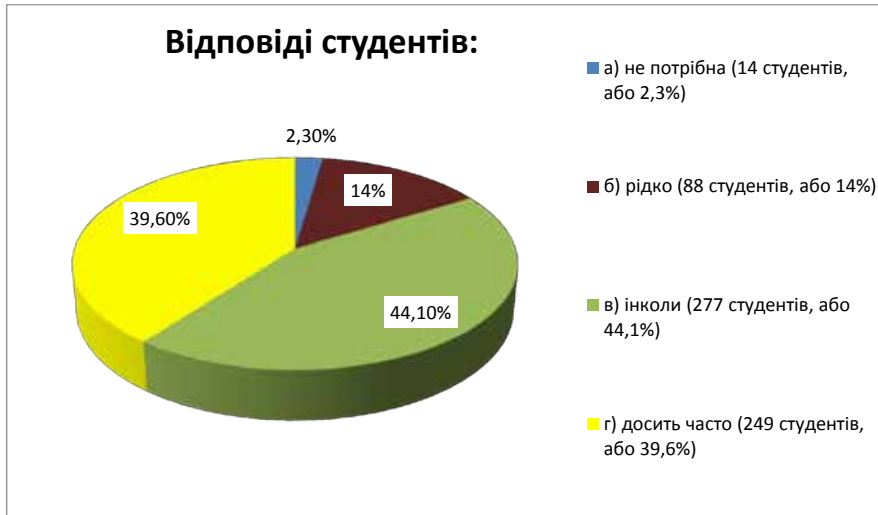

Рис. 4

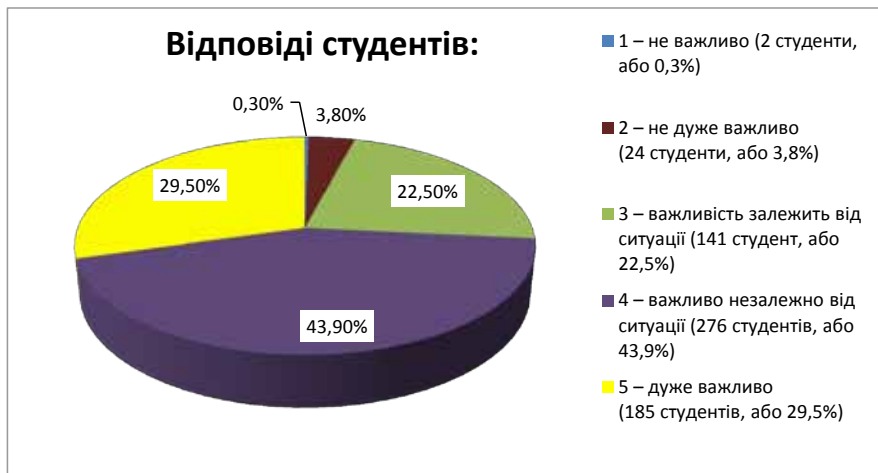

Рис. 5

Рис. 6

ють, що такі дисципліни повинні викладатися в університеті (69,8%). Студенти переконані, що їм важливо знати свої права (як споживача, власника, громадянина, фахівця тощо), норми законів та юридичну практику, які можуть захистити їх від протиправних дій органів державної влади та інших осіб (73,4%). Більшість студентів хотіла б краще знати свої права та способи їхнього захисту (74%).

При цьому більшість студентів низько оцінює (як дуже поганий або поганий) нинішній рівень правової грамотності студентів університету (53,3%), що, на нашу думку, вказує на глибоке розуміння студентами негативних наслідків цієї проблеми для українського суспільства та держави, а також усвідомлення нагальної потреби у підвищенні правової освіченості (грамотності).

На підставі проведеного дослідження можемо зробити низку важливих **висновків**. Насамперед вважаємо, що запорукою подальшого становлення правової держави в Україні є висока правова освіченість громадян, якої неможливо досягнути без систематичного правового навчання. Одним із найважливіших завдань сучасних українських університетів є надання студентам можливості вивчати правничі дисципліни для ознайомлення зі своїми правами, аналізу основних нормативно-правових актів, судової та адміністративної практики, вироблення

і вдосконалення навичок застосування практичних засобів та механізмів захисту прав людини тощо. Особливо, зважаючи на значний попит щодо таких навчальних дисциплін.

З іншого боку, правничі навчальні дисципліни повинні бути максимально збалансованими – виправданим є домінування практичного складника (навички вирішення життєвих ситуацій, підготовки юридичних документів тощо), а теоретична основа потрібна як база для конкретних правничих умінь. Станом на сьогодні серед здобувачів вищої неюридичної освіти переважає попит на знання, що мають реальну практичну цінність. Підтвердженням цього висновку є популярність загальноуніверситетської вибіркової навчальної дисципліни кафедри основ права України «Юридичний самозахист», яку впродовж останніх трьох років вибирали для вивчення щорічно більш як 200 студентів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Досліджені настрої та переконання львівського студентства доводять те, що в українському суспільстві сформувалася верства соціально активної правосвідомої молоді, яка не лише прагне знати свої права, але й готова активно їх захищати. Своєю чергою це підтверджує наявність в Україні молодого громадянського суспільства, яке невпинно рухається до розбудови та зміцнення правової держави.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Львів : Край, 2008. 224 с.
3. Романов М.Ю. Правова держава в Україні: реалії та перспективи розбудови. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С. 274–278.
4. Войтович Н.П. Концепція правової держави у теоретичній спадщині Б.О. Кістяківського : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2016. 207 с.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
6. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
7. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>.

Наукове видання

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 1 (36)

Коректура – *Н.С. Ігнатова*
Комп'ютерна верстка – *С. А. Канавка*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 6,27.
Замов. № 0421/155. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Scientific publication

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 1 (36)

Proofreading – *N.S. Ihnatova*
Desktop publishing – *S. A. Kanavka*

Format 60×84/8. Arial Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 6,27.
Order № 0421/155. Edition of 300 copies.

Publishing House “Helvetica”
65101, Odesa, Inglezi str., 6/1
Phone +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 6424 as of 04.10.2018